
Fókuszban

AZ „AFFEKTÍV FORRADALOM” DILEMMÁI*

PATAKI FERENC

MTA Pszichológiai Kutatóintézete

Jelen dolgozat egy hosszabb munka fejezete, amely az „érzelem és identitás” témával foglalkozik. A szerző a nyolcvanas évek elején kezdődött „affektív forradalom” néhány időszerű, sokat vitatott kérdését tekinti át és elemzi. Felveti, hogy eddig az identitás affektív összetevőjét bizonyos mértékig negligálták, s kognitív vonatkozását hangsúlyozták túl. Ezért bizonyulhat ígéretes és gyümölcsöző vállalkozásnak az érzelem pszichológiájának és az identitáselméletnek az összekapcsolása. E cél érdekében át kell tekinteni az érzelempszichológia mai helyzetét és dilemmáit. Az elemzés ebben a keretben az alábbi négy témára összpontosít: a „naturalista” és a „konstrukcionista” értelmezések konfrontációja, a Zajoncnak az érzelmi reakciók elsődlegességére vonatkozó tézisét követő vita, az „érzelem mint információ” megközelítés, valamint megismerés és érzelem kölcsönhatása.

Kulcsszavak: érzelem, affektív forradalom, szociális megismerés, biológia és kultúra

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedben érdekes és elemzésre érdemes fejleményt figyelhattunk meg az identitáskutatásban. Mind többen eszméltek rá, hogy az identitás (s általában az énrendszer) *érzelmi dimenziója* (összetevője) méltatlanul kevés figyelemben részesült, s csak elvétve vált módszeres kutatás tárgyává. E tény felett nincs okunk elcsodálkozni. Több tényező együttes hatása vezetett el az említett állapot kialakulásához, nevezetesen: a „kognitív forradalom” fejleményei; az érzelmelek pszichológiájának szembeűnő elhanyagoltsága a behaviorizmus uralkodása idején; az énes érzelmelek James által kezdeményezett kutatási fonalának megszakadása. Napjainkra azonban gyökeresen megváltozott a helyzet.

* A tanulmány az „Érzelem és identitás” című terjedelmesebb munka részlete.

Az identitáskutatás vezető áramlatainak (a kategorizációs identitáselméletnek, a szimbolikus interakcionizmusnak, a kognitív élméleteknek) az önkorrekciós igénye, valamint a „posztkognitív” korszak és az „affektív forradalom” újszerű tájékozódási irányai előtérbe emelték a *kognitív és az affektív folyamatok kölcsönhatásának* (a „kognitív-affektív szerkezet”) bonyolult kérdéseit. Ez a tágas témakör napjaink egyik vezető kutatási irányává vált. Mindez közvetlenül érintette az identitászerkesztési folyamatok és az identitásfunkciók számos alapvető kérdését.

Érthető hát, hogy megszorodtak az efféle megállapítások: „Tajfel... explicit módon befoglalta a szociális identitás elméletébe a csoporttagság affektív vagy érzelmi jelentőségét. Ámde az azonosulásnak ez az összetevője feltűnően a perifériára szorult az elméleti és az empirikus fejlődésben. Úgy véljük, hogy a szociális identitáselmélet és az affektív folyamatok kutatása kiegészíti egymást, és a kétfajta megközelítésmód integrálása egymásra kölcsönösen ható, új távlatokat nyit meg” (GREENLAND, BROWN, 2000, 182). Majd hozzátesszik: „... (A) kategorizációs irodalomnak címzett legfontosabb bíráló az, hogy elhanyagolja az affektív folyamatokat, valamint az affektus és a kategorizáció lehetséges kölcsönhatását... Pedig úgy látszik, hogy az affektus gyakran erőteljesebb elővételezője lehet a csoportközi attitűdöknek, mint a kogníció” (189). Hasonló hangok csendülnek fel a kutatás más tájain – egyebek közt a szimbolikus interakcionizmus berkeiben – is. Így például Howard nyomatékosan aláhúzza, hogy „... a kogníció túltengő hangsúlyozásával kapcsolatos elégedetlenség az affektus és az érzelem széleskörű elismeréséhez vezetett” (HOWARD, CALLERO, 1991, 1). Az ebből eredő következtetés és tennivaló kézenfekvő; arra van szükség, hogy „az affektust és a szociális kontextust visszameljük az énkoncepciók tanulmányozásába” (TURNER, BILLINGS, 1991, 103).

Minden jel arra vall, hogy az *érzelmek és az identitás* (az énrendszer) kutatásának összekapcsolása újszerű távlatokat nyithat a kissé megfáradni látszó identitásdiszkurzusban. E sorok szerzőjét immáron bő két évtizede foglalkoztatják az identitáselmélet kérdései (PATAKI, 1982; 2001). Ennek során viszonylag korán ráébredt az identitás affektív megterhelésének és összetevőjének a jelentőségére. Hadd idézzek erre nézve néhány megállapítást egy korábbi vizsgálódás következtetéseiből. „Valamely konkrét helyzetben aktualizálódó, önmagunkra vonatkozó tudásunknak, valamely önmagunkra alkalmazott vagy másoknál észlelt identitáskategóriának nem csupán kognitív mozzanata, hanem *affektív-érzelmi megterheltsége és attitűdinális jellege* is van... Az *erőteljes érzelmi tónusú identitáselemek* mindig könnyebben aktualizálódnak, mivel szükségképpen énközelebbiek, közelebb állnak az énkép centrumához. Az érzelmi reakciók mintegy »előtte járnak« a kognitív válaszoknak, s megszabják azok irányát... (M)ivel erőteljesebb affektív-motivációs háttérbe illeszkedik valamely énrre vonatkozó tudásunk, annál nagyobb hajlandóságot mutat a helyzeti aktualizálódásra. E tekintetben az érzelmek *pozitív* vagy *negatív minősége* azonos módon »működik«: egyaránt »facilitálják« az aktualizálódást” (PATAKI, 2001, 218–219).

Nos, e megfigyelések indították arra a szerzőt, hogy számot vessen az identitáskutatás és az érzelmek pszichológiájának integratív esélyeivel és távlataival. Evégett azonban át kellett tekintenie mind az *énes érzelmek* kutatásának korábbi előzményeit, mind pedig az „*affektív forradalom*” legújabb fejleményeit. Csak ez szolgálhatott alapul az „*érzelem és identitás*” témájának mérlegeléséhez. Az alább következő meg-

fontolások ennek eredményeiből adnak közre egy időszerűnek tetsző részletet, nevezetesen egynéhány olyan vitatott érzelempszichológiai kérdés áttekintését, amelyek az identitáskutatás szempontjából is figyelmet érdemelhetnek.

Megítélésem szerint manapság főképpen az alábbi kérdések alkotják a legfontosabb *vitagócokat*; köröttük sűrűsödnek a legkielevezettebb nézeteltérések, róluk fogalmazódnak az új és új elméleti modellek és hipotézisek: a) a „*naturalizmus*” és a „*konstrukcionizmus*” szembesülése az érzelmek kutatásában; b) az *érzelmek elsődlegessége*, illetve kognitív (kiértékelő) közvetítettsége; c) az érzelmek *információs funkciója*; d) az *érzelmek és a kogníció* kölcsönviszonya (az „*affektív-kognitív szerkezet*” mi-benléte és jellege). A különféle irányzatok (mélylélektan, posztbehaviorista kísérleti pszichológia, konstrukcionizmus, kognitívizmus, affektív idegtudomány) rendre markánsan megfogalmazták a maguk sajátos látásmódját és szemléleti pozícióit. Ennek köszönhetően jelentősen kitágult az érzelmek kutatásának látóköre: az affektívitás témája a pszichológiai vizsgálódás mind több területén bukkant fel. A szociálpszichológiában is élénk érdeklődés támadt az érzelmek iránt – főképpen a szociális kogníció és az identitás kutatásában. Aligha véletlen, hogy éppen a szociálpszichológus ZAJONC nevezetes 1980-as cikke lobbantotta fel a viták tűzét.

Az érzelmek kutatásában különösen két területen zajlott le és zajlik ma is látványos és sikeres előrehaladás. Az egyik az *idegélettani és neurokémiai* ismeretek rohamos felhalmozódásához, az affektív történések alapját képező *idegélettani mechanizmusok* mind sokrétűbb megismeréséhez kapcsolódik. Ennek nyomán fogalmazza meg Panksepp egy átfogó *pszichobiológiai* érzelemelmélet vagy másként egy „*affektív idegtudomány*” igényét és lehetőségét (PANKSEPP, 1998). Az új pszichofiziológiai vizsgálati eszközök és módszerek gyökeresen kibővítették az adatszerzés esélyeit és az elméletképzés távlatait. S a kutatók élnek is a kínálókozó lehetőségekkel.

A másik jellegzetes kutatási irány a *kulturális-történeti viszonylagosság* mind divatosabb, posztmodern ihletésű eszméjének alapzatán nyugszik. Megkérdőjelezi a pszichikus (egyebek közt az érzelmi) jelenségek egyetemességének feltevését, és nyomatékosan kiemeli a *kulturális mintázottság*, valamint az *aktuális kontextus* tekintetbe vételének mellőzhetetlen fontosságát. Egyebek közt ezzel magyarázható a kulturális és kultúráközi vizsgálatok rohamos térhódítása és oly szembeszökő divata. Könnyű belátni, hogy ez a kétféle tájékozódás, ti. az *affektív idegtudomány*, illetve a *kulturális determinizmus* eszmeköre eleve magában hordja a heves szemléleti konfrontációk kockázatát. Ez pedig a körülmények szerencsétlen alakulása esetén rossz végleteket – meddő elszigetelődéseket és indokolatlan szembefordításokat – szülhet. Az előbbi áramlatot szokás „*naturalista*” jelzővel illetni, míg az utóbbit rendszerint a „*konstrukcionizmus*” fogalma alá rendelik. A diadalmasan felívelni látszó evolúciós szemlélet nyilvánvalóan a „*naturalizmus*” kezére játszik, míg a „*konstrukcionizmus*” háttérében a gyakran és joggal bírált „*túlszocializált*” (oversocialized) *emberkép* húzódik meg. A két irányzat józanul mérsékelt és rugalmas változata természetesen nem zárja ki egymást, és nem fordítható szembe: egyaránt jogosult elemzésmodot képviselnek.

A *hibás polarizációk* oka gyakran pusztán a tudományban elkerülhetetlen munkamegosztásban fedezhető fel. Manapság egyetlen kutató sem képes *azonos mélységig* behatolni a szűkebb érdeklődését és kompetenciáját meghaladó területekre.

A biográfiai idő szűkössége és a személyes képességek antropológiai határai egyaránt gátat emelnek az efféle törekvések elé, még ha azok egyébként jogosultak is. Így azután mindenki a maga szűkebb illetékessége szemüvegén át szemléli a jelenségeket, s ilyenformán akaratlanul is gyanakvóvá vagy érzéketlenné válhat másfajta – ám nem kevésbé jogosult – szemléletmód képviselőivel szemben.

A „NATURALIZMUS” ÉS A „KONSTRUKCIONIZMUS” VITÁJA

A „naturalizmus” és a „konstrukcionizmus” szembenállása tükröződik LE DOUX (1995) szavaiban is, amelyek szerint az érzelem csupán „hab” a neurobiológiai történések „tortáján”. A vitát azonban jószerével a konstrukcionista kezdtek és élezték ki. Mindez kézzelfoghatóan tükröződik a HARRÉ szerkesztette s 1988-ban megjelent kötetben, melynek már a címe is programszerű („The social construction of emotions”). Az előzmények azonban messzebbre nyúlnak, s az amerikai kutatók egy csoportjának munkásságában gyökereznek (Averill, Gergen és mások). Ezek találkoztak össze a rendkívül aktív és befolyásos Harrénak és híveinek (Shotter, Armon-Jones, Heelas) törekvéseivel. (A szociális konstrukcionizmusról részletesebben lásd PATAKI, 2001, 237–242.)

Averill már 1980-ban közreadta „A constructionist view of emotion” című írását (lásd PLUTCHIK, KELLERMAN, 1980), amelyben kifejtette az irányzat fő téziseit; ezeket más írásaiban is elemezte az 1970-es és az 1980-as évek folyamán. Éles különbséget tesz a *biológiai* és a *szociális orientációjú elméletek* között. Aláhúzza, hogy az előbbi képviselői (így például Izard) túlságosan szűken értelmezik az affektív-kognitív struktúráként szemlélt érzelmeket. Éspedig azért, mert úgy tekintik őket, mint velünk született, rögzített neurofiziológiai és neurokémiai történessorokat, amelyek kevés számú alapvető (basic) érzelmi állapotot képviselnek, és meghatározott kifejező (expresszív) mozgásokat és cselekvési tendenciákat (alkalmanként pedig szubjektív élményeket) foglalnak magukban. A konstrukcionizmus mindenek előtt azt a felfogást utasítja el, hogy létezik néhány alapvető érzelem, amelyeket velünk született („előhuzalozott”) idegéletteni mechanizmusok alapoznak meg. Így elveti IZARD (1977) feltevését, hogy létezik néhány – genetikailag meghatározott – alapvető érzelem s nekik megfelelő viselkedési mintázat. Hasonló sorsra jut PLUTCHIK (1962) hipotézise a nyolc elsődleges érzelemről vagy TOMKINSÉ (1970), aki kilenc és PANKSEPPÉ (2000), aki hét effajta érzelmet tételezett fel. Mint látjuk, a véges számú „alapérzelemről” s ezek funkciójáról, mechanizmusáról és az ösztönökhöz fűződő viszonyáról még az azonos szemléleti kerethez sorolható kutatók között sincs egyetértés. Azt azonban még a legelszántabb „naturalisták” sem vonják kétségbe, hogy az alapérzelmekre számos magasabb rendű és összetett érzelem épül rá, s ezek kulturális mintázatúak. Az érzelmek *organikus (idegéletteni) alapjait* azonban vitathatatlan evidenciának tekintik; ebben pedig feltétlenül igazuk van.

A szociálpszichológia s különösképpen az identitáselmélet felettébb fogékony lehet a konstrukcionizmus eszméi iránt. Hiszen gyakorlatilag minden – általa vizsgált – tartalmas jelenségben (lett légyen szó a szociális észlelésről, az attitűddina-

mikáról s általában a szociális kognícióról vagy az énrendszerről) szükségképpen jelen van a *nyelvi eszközökkel végzett jelentésalkotó* – vagyis konstruálási – mozzanat és a tanult kulturális minták befolyása. Nem a szociális konstruálás *elvét és tényét* vitatjuk tehát, hanem csupán túlfeszített ambícióit s azt a hiedelmét, hogy a szervezet idegélettani („naturális”) jellemzői és mechanizmusai nem szabnak medret és határt a konstruálásnak, s ezért nincs helyük az érzelmek elméleti értelmezésében. Eszerint ugyanis az affektivitás *kizárólag* kulturális terméknek lenne tekinthető. Természetesen a konstrukcionista elmélet hívei sem tagadják, hogy a „biológiai Anlage” szükségszerű előfeltétele az érzelmek létrejöttének, vagyis szociális konstruálásának. Ez az általános megállapítás azonban nem jelent többet, mint pusztán annak a triviális ténynek a rögzítését, hogy csakis valamely *élő szervezet* rendelkezhet az affektivitás képességével. Ezt pedig képtelenség volna tagadni.

A konstrukcionista szemléletmód egyik vezető képviselője világosan és kategorikusan fogalmaz: „... az érzelmeket úgy határozhatjuk meg, mint szociálisan konstruált szindrómákat... (A)zt a módot, ahogyan az alkotórészek koherens szindrómává szerveződnek, elsődlegesen a szociális, nem pedig a biológiai evolúció határozza meg... (A)z érzelmeket úgy tekinthetjük, mint olyan hiedelemrendszereket vagy sémákat, amelyek irányítják a helyzetek értékelését, a válaszok szerveződését és a viselkedés önszabályozását (interpretációját)” (AVERILL, 1988, 100). Ezek a sémák pedig nem tekinthetők velünk született affektusprogramoknak, miként azt a kutatók tekintélyes része felteszi. Az „előhuzalozott”, genetikailag programozott érzelmi válaszminták létezése a tények ismeretében ma már egyszerűen nem tehető vita tárgyává. Averill szerint azonban az érzelmi sémák nem *belső*, hanem *külső* eredetűek: szociális (kulturális) normák és szabályok *belső* reprezentációi. Wittgensteinnel szólva, sajátos nyelvjáték révén létrehozott *nyelvi-kulturális konstrukciók*. A konstrukcionizmus általában is úgy vélekedik, hogy az ember lényegénél fogva szabályteremtő és szabálykövető lény: a szabályok által előállított (konstruált) *szimbolikus-virtuális valóság* közegében él és cselekszik. Ezért mondhatja Averill: „az érzelmek szociálisan előírt válaszmintázatok”. Az a rendeltetésük, hogy fenntartsanak egy részleges (viszonylagos) – csak az adott kultúrára jellemző – hiedelem- és értékrendszert.

A konstrukcionizmus kiélezetten kognitivistá áramlat. „*Erős tézise*” úgy véli, hogy *minden* érzelem, beleértve az ún. elsődleges – alap – érzelmeket is, „maradékalanul szociális-kulturális termék” (ARMON-JONES, 1988, 37). AVERILL (1980, idézi ARMON-JONES, 1988, 38) ezt így fogalmazza: „Az a nézet, amely szerint az emocionális viselkedésnek létezik egy változatlan magja, amelyet nem érintenek a szociokulturális hatások, lényegében véve biológiai adottsággá tárgyasítja el az érzelmet”. Mint mondja, valamely érzelem jelentése s ennek révén funkcionális jelentősége az adott szociokulturális rendszer keretei között alapozódik meg. A „*gyenge tézis*” engedményeket tesz a „naturalistáknak”, mivel korlátozott mértékben megengedi „naturális érzelmi válaszok” létezését.

A konstrukcionizmus szokásos bírálatainak egyike a naturalizmus címére úgy hangzik, hogy az következetesen és elfogadhatatlanul *individualista* színezetű: a magányos egyént és organikus eredetű *belső* élményeit tekinti az érzelmi tapasztalás alanyának, illetve forrásának. Holott az érzelmeket úgy kell szemlélni, mint

„lényegünket tekintve szociokulturális képződményeket, amelyek csak annyiban szolgálják az egyéneket, amennyiben közösségük (community) tagjai” (ARMON-JONES, 1988, 37). Az áramlat felfogása tehát tömören összefoglalható: az érzelmek szociokulturálisan megszerkesztett, *tanult válaszminták*, melyeknek fő funkciója az őket létrehozó kultúra fennmaradásához való hozzájárulás. Csak így és csak ennyiben rendelkeznek adaptív értékekkel. Természetesen e felfogás hívei sem tekintenek el attól a nyilvánvaló tényről, hogy az érzelem *összetett tünetegyüttest* képvisel (fiziológiai és biokémiai változások, expresszív reakciók, instrumentális válaszok és szubjektív élmények). Csak éppen úgy vélik, hogy az érzelmek keletkezésének, lezajlásának és átélésének *meghatározó tényezői* nem a naturális, hanem a szociokulturális rendszerben rejlenek: kollektív és egyéni konstruáló folyamatok termékei.

A konstrukcionizmus „szociális-kulturális redukcionizmusát” s annak egyoldalúságait újabban a társadalomtudományok más területein – egyebek közt a *kulturális antropológiában* és a filozófiában is – megalapozott bírálattal illetik (lásd THROOP, 2000; BEN-ZE'EV, 2000). Evégett visszanyúlnak a „radikális empiricista” James örökségéhez: a „tisza én” és a „tisza élmény” fogalmához, az én és az érzelmek élmény alapú megközelítéséhez (Hallowell, Sapiro, Hochschild). E szerzők elutasítják azt a felfogást, amely szerint az érzelmek kimeríthetők azzal az állítással, hogy azok csupán a „szociális helyzetekről kulturálisan konstruált kognitív ítéletek”. E felfogás jegyében óhajtják „dekonstruálni” az érzelmek pszichobiológiai eseményként (élményként) történő megragadását, valamint a jamesi „prekonceptuális-preverbális tudás” eszméjét. (Manapság ez utóbbi felel meg az affektív történet rejtegetett, nem reflektált szakaszának).

Throop hangsúlyozza a „reflektív, kreatív és spontán én” fontosságát, s határozottan vitatja azt a felfogást, amely az ént csupán kulturális konstrukciók passzív befogadjának véli. Ezzel kapcsolatban módfelett termékenynek ígérkezik HOCHSCHILD (1979) néhány újszerű fogalma, amelyek módot adhatnak a naturális és kulturális tényezők kölcsönhatásának árnyaltabb kezelésére. Ez mindenekelőtt az „*érzelemműködés*” (emotion work) és az „*érzéskifejezési szabályok*” (feeling rules) fogalmára, valamint az „*érzelmi diszkrepancia*” (emotional discrepancy) jelenségének leírására vonatkozik. Ezek módot adnak az „*érzések belső világának*” és a „*kulturális világ minősítéseinek*” szerves összekapcsolására.

Az érzelemműködés és a kifejezési szabályok elsajátítása révén válik képessé az egyén arra, hogy tudatosan kezelje és mintázza érzelmeit, éspedig úgy, hogy azok megfeleljenek a kulturálisan és szociálisan konstruált normáknak, ítéleteknek és értékeknek. Ehhez viszont nélkülözhetetlen az érzelmi diszkrepancia megélése, vagyis annak érzete, hogy érzéseink megnyilvánulásai történetesen eltérnek a kultúránkban érvényes érzelemkifejezési szabályoktól. Ez az érzés vezet el annak felismeréséhez, hogy tudatosan *ellenőrizni-szabályozni* kell az érzelemnyilvánítási módokat. E szabályokat olykor „*megjelenítési szabályoknak*” (display rules) is nevezik. Így például nem ildomos a heves indulati állapot nyílt és „nyers” kifejezése. A közmondásos japán és kínai mosoly vagy a rituális meghajlás, az amerikai „keep smiling” és a „hűvös udvariasság” mind effajta érzelemkifejezési (vagy éppenséggel leplezési) szabályok. Mindebben az érzelemműködés eredményei öltenek testet. Ezt úgy foghatjuk fel „mint univerzális pszichológiai képességet, amely aktívan

közreműködik annak elősegítésében, hogy enyhíteni tudjuk valamely egyén érzelmei és ama „szociokulturális érzelmkifejezési szabályok” közötti diszkrepanciát, amelyek előírják egy-egy érzelm helyénvalóságát és megjelenítését a konkrét helyzetekben” (THROOP, 2000, 41).

A kultúra szerepe elsősorban abban rejlik, hogy *megjelenítési mintákat* (sémákat) és *önszabályozási eszközöket* (szabályokat) teremtet az érzelmek kezelése számára. Kétségtelennek látszik, hogy az érzelmek (akárcsak az én) transzkulturális jellemzőkkel is rendelkeznek (az alapérzelmek egyetemessége, az arckifejezés és a megjelenítés számos vonásának univerzális megfigyelhetősége). Nem a kultúra teremti az érzelmeket, hanem csupán kanalizálja őket, és nevet ad nekik. Pontosabban szólva, az érzelmek mindig biológiailag meghatározott, egyetemes mechanizmusok és kulturálisan viszonylagos konstrukciók együtthatásának termékei.

Mint TOATES (2001, 320) találóan mondja, az érzelmek valahol a *középtájon* (félúton) találhatók az univerzalitás–viszonylagosság spektrumon. Mindenesetre kétirányú áramlás eredményei: az egyik az *agyi mechanizmusok* felől indul el, a másik pedig a *kultúrasajátos környezet* felől. Az a mód azonban, ahogyan az érzelmek kiváltódnak és kifejeződnek, lényegbevágóan különbözhet kultúrák és egyének között, s ennek megfelelően eltérő lehet az érzelmek ellenőrző és moduláló szerepe a fiziológiai folyamatok és a viselkedés lezajlásában (lásd TOATES, 2001, 392).

A redukcionizmus mindkét változata – a *naturális* (lásd Le Doux szavait: az érzelem csak „hab a biológiai tortán”) és a *konstrukcionista* (Averill: az érzelem szociális konstrukció) – azzal jellemezhető, hogy egy komplex jelenség valamely mozzanatát elszigetelten szemléli, s túlfeszített meghatározó szerepet ruház rá. Napjainkban azonban mindinkább a kiegyensúlyozott szemléletmód kerekedett felül; ebben mind a naturalista, mind a konstrukcionista felfogás maradandó felismerései helyet kapnak, éspedig olyképpen, hogy nem egymást kirekesztő végletek, hanem egymást kiegészítő, komplementer tényezők lesznek. SCHERER és FRIJDA (1993, 175) egyenesen azt mondja, hogy az érzelmek képviselik a viselkedés *biológiai és szociokulturális* meghatározói közötti *kapcsolódási felületet*.

ZAJONC „PROVOKÁCIÓJA”: AZ ÉRZELMEK ELSŐDLEGESSÉGE?

Az érzelmek körüli viták fellobbbanása sok tekintetben Zajonc kezdeményezéseinek köszönhető. 1980-ban tette közé nevezetes tanulmányát („Feeling and thinking: Preferences need no inferences”). Az ezt követő két évtizedet szokás újabban az „affektív forradalom” időszakának nevezni (KIHLSSTROM és munkatársai, 2000, 219). Az írás áttekintette a kutatási terület állapotát, és körvonalazta a témakör egy máig húzódo – bár egyre világosabban elrendeződő – vitagócát. A vitában érintett kérdések két gyújtópont köré rendeződtek: a kogníció (a reflektált tudatos értékelés) közreműködése nélküli érzelmi válaszok lehetősége és természete, illetve általánosabban a kogníció és az érzelm kölcsönviszonya. Ez utóbbi kérdés napjaink egyik vezető és szerteágazó, nagyszabású összegező munkákat inspiráló kutatási témájává vált. A ma áttekinthető elméleti pozíciók jelentős mértékben a Zajonc

által feltett kérdésekre keresték a választ. Ez mindenekelőtt az *affektív idegtudomány* keretében kibontakozó kutatásokról mondható el, melyek módszeresen vizsgálták az affektív történések korai, nem tudatos, rejtett szakaszát s azok idegélettani mechanizmusait. Az itt nyert kísérleti adatok lényegében véve alátámasztották Zajonc feltevését. Ennek általános előfeltételét PANKSEPP (2000, 23) igen világosan fogalmazza meg: „Most már bizonyosra vehetjük, hogy az agy genetikailag rögzített változatos, érzelmi rendszereket tartalmaz avégett, hogy azok létrehozzák (generálják) az érzelmi viselkedés sajátos osztályait”. Ezek az „*affektív vezérlő rendszerek*” vagy másként „alapvető affektív rendszerek” alkotják a véges számú alapérzelmek neuroanatómiai és neurokémiai mechanizmusát. (Panksepp hét ilyen specifikus rendszert különböztet meg: exploráció/váramozás, düh/harag, félelem/szorongás, vágy/szexualitás, gondozás/táplálás, pánik/szeparáció, játék/öröm.) Az említett szerző világosan rögzíti a fő következtetést is: „Az affektív folyamatoknak, lévén hogy az agy fejlődésének ősi szakaszában jöttek létre, nincs szükségük a kognitív struktúrákra avégett, hogy a nyers érzések pszichológiai hatását létrehozzák” (PANKSEPP, 2000, 26).

Zajonc említett fellépése ma már – az újabb ismeretek fényében – akár anakronisztikusnak is tűnhet, hiszen nyitott kapukat látszik döngetni. Megjelenése idején azonban joggal keltett feltűnést: nem csupán szűkebb témája, hanem általánosabb jelentősége miatt is. Valójában „rehabilitálta” és újjólag az érdeklődés előterébe emelte az affektivitás jelenségvilágát. Ma már inkább ezt a szerepét méltányoljuk. A tanulmány valójában SCHACHTER és SINGER (1962) nevezetes és sokszor idézett kísérleti eredményét és elméleti feltevését vitatta. Mint ismeretes, e szerzők egy általános és nem specifikus *izgalmi állapot* (arousal) és az érzelmi élmény minőségét meghatározó *nyelvi minősítés* kölcsönhatásában – vagyis egy kognitív értékelő-minősítő mozzanat szükségképpen közreműködésében – vélték felfedezni az érzelmi epizód lényegét. Ez a felfogás valójában a konstrukcionizmus előzményének tekinthető, hiszen a sajátos *affektív minőségeket* kizárólag a *nyelvi eszközökkel* végzett kommunikatív minősítő műveletek termékének tekinti.

Persze a minősítés „nyersanyaga” itt is egy közelebbről nem specifikált idegrendszeri történés: az általános izgalmi állapot, amelynek csupán egyetlen jellemzője lehet – az *intenzitás*. A feltevésből eredő következtetés egyértelmű: nincs és nem is lehetséges érzelmi élmény a kogníció közreműködése nélkül, hiszen fogalmi megnevezés híján nem élhetünk át meghatározott minőségű affektív történést. (Megjegyezendő, hogy némi zavar és bizonytalanság származik kogníciófogalmának elégtelen és laza definiálásából. Főként mint döntést hozó, minősítő és kiértékelő aktus jelenik meg, de homályban marad a percepció, az emlékezet és a fantázia szerepe.) A kognitív-értékelő érzelemelmélet lényege könnyen összegezhető: „... a kognitív érzelemelmélet felteszi, hogy az érzelmeket valamely konkrét helyzet konstruálása vagy értékelése vezérli... (A) kogníció tipikus módon megelőzi és meghatározza az affektív válaszokat” (WEINER, 1986, 295). E szemléletmód kétségtelen előnye, hogy az értékelő-minősítő műveletek szerves bekapcsolása révén lehetővé teszi a *helyzeti* és a *kulturális* tényezők, valamint a korábbi *szocializációs* történések (a szociális tanulás) hatásának értelmezését.

Már ARNOLD (1960, 171, 182) is úgy vélte, hogy az érzelemkeltéshez feltétlenül

szükséges a *személyes érintettség* érzete, valamint az érzelemkeltő tárgy hasznos vagy káros voltának intuitív értékelése. Mint láttuk, Schachter és Singer „kéttenyezős elmélete” sok tekintetben közel áll e felfogáshoz, ha a személyes érintettséget kapcsolatba hozzuk az izgalmi szinttel. A *kéttenyezős elmélet* a maga egyszerű és áttetsző logikájával egyúttal kezünkbe adja az érzelmek két alapvető jellegzetességének – ti. az *intenzitásnak* (arousal) és az *affektív minőségnek* (kvalitásnak, specificitásnak) – a kulcsát is. Tüstént tegyük hozzá: az egyes sajátos érzelemtípusok (például a pozitív és a negatív érzelmek vagy a félelem) idegélettani és neurokémiai mechanizmusának egyre alaposabb feltárása alapjaiban kérdőjelezte meg a nem specifikus arousal és az *utólagos minősítés* hipotézisét. Emellett olykor tisztán konvencionális szabályok írják elő, hogy bizonyos helyzetekben mifajta érzelmi sémákat kell elővételeznünk, anélkül, hogy ténylegesen átélnénk őket. Temetésre menet gyászt, esküvőre menet örömet „illik” éreznünk; vizsga előtt szorongunk, politikai összejövetelen lelkesedünk, illetve „megjártsszuk” eme érzelmek kulturális forgatókönyvét.

Többen (IZARD, 1971; PLUTCHIK, 1980) – némiképp McDougall hagyományát folytatván – nem osztják a kéttenyezős elmélet egyik alapfeltevését. Úgy vélik, nem csupán egyetlen *általános izgalmi állapot* létezik, amelyet azután a helyzeti hatásoktól függően minősítünk – gyakorta tévesen. Úgy gondolják, hogy létezik kisszámú „*emberi alapérzelem*”, amelyeknek a lefutása jellegzetes mintázatot mutat, és elkerülhetetlenül magában foglalja a kognitív összetevőt, legalábbis az affektív történet meghatározott szakaszától kezdve. (Erre nézve idéztük az imént Panksepp hasonló s igencsak új keletű felfogását.)

Zajonc lényegében véve korlátozni igyekezett a kogníció *feltétlen* közbeékelődésének a tételét. Írásának címe is pontosan jelzi alapeszméjét: preferenciáinknak nincs szükségük következtetésekre. Zajonc az érzelmi reakciók bizonyos válfajait, főként azokat, amelyek kitüntetett fontosságúak a sikeres alkalmazkodás és túlélés szempontjából, s amelyeknek eredete a törzsfjlődés korai szakaszában gyökerezik (vagyis nem tanult válaszok), kiemeli és önálló jelenséggként írja le. E válaszok rendszerint reflex jellegű automatikus reakciókként lépnek működésbe, idői lefutásuk rendkívül gyors, s ezért megelőzik a kognitív értékelést. Effajta reakciókra gyakorta a túlélés kényszere indítja az élőlényt. (Ezért találhatók meg a törzsfjlődés korábbi szakaszaiban is.) A mindennapi élethelyzetek alternatívagazdagsága és változatossága oly nagy, a rendelkezésre álló idő viszont oly rövid, hogy abba nem fér bele a kognitív válaszkérés. (Életfontosságú lehet, hogy elugorjunk a robogó autó elől vagy kivonjuk magunkat a zuhanó tárgy alól.) Erősen vitatható azonban, hogy ezek a reflexszerű, automatikus válaszok valóban rejtett, nem átélt és verbálisan nem reprezentált *érzelmi* történetnek (epizódnak) tekinthetők-e, avagy csupán olyan *autonóm idegrendszeri események*, melyek időben megelőzik az érzelmi választ. (Lásd James idevágó gondolatait!)

Zajonc nem *elvileg* tagadja, hanem csupán *megszorítja* a kognitív tényező szerepét az affektív történetekben. Ezzel támogatja a tudatos és nem tudatos érzelmi dinamizmusok elkülönítésének gondolatát. Ez pedig széles felületet nyitott az affektív történetek különböző szintjeinek integrálására és kölcsönös összefüggéseik feltárására. De alkalmat teremt Freud sajátos szempontú „újrafelfedezésére” is.

Nem nehéz ugyanis belátni a tudattalan freudi fogalma (s általában az ösztönén) és a prekognitív, rejtett affektív fejlemények közötti szoros kapcsolatot. Amiként azt sem, hogy az evolúciós szemlélet, az etológia és a szociobiológia valódi és vélt sikerei miért vetnek új fényt a korábban a tudományos közbeszédből kihullani látszó ösztönfogalomra. Várhatóan az ide vágó kérdések körül is kiújulnak majd a viták.

Zajonc elgondolása meglehetősen szűkös kísérleti alapon nyugodott: az ún. „mere exposure effect” (puszta expozíciós hatás) tanulmányozásán. A jelenség felettébb egyszerű: valamely tárggyal (de akár ízzel, illattal) vagy személlyel való egyszerű ismételt találkozás hajlamossá tesz a szóban forgó tárgy vagy személy preferálására, vagyis az iránta érzett pozitív érzelmre. Zajonc úgy véli, hogy ennek a jelenségnek rendkívül fontos adaptív jelentősége van; egyenesen „alapvető adaptív mechanizmus”-nak nevezi, mivel mindenfajta *kötődés, vonzódás és odatarthatási késztetés* (affiliáció) alapját képezi. Ez bizonyára elmondható az *azonosulás* tárgyról is, legyen bár személy vagy szociális kategória. Zajonc tág evolúciós keretben helyezi el felismerését, amelyet új és új kísérleti nekirugaszkodásokkal vizsgál. Összegezően pedig ezt írja: „Ez (ti. a mere exposure) teszi lehetővé a szociális és a nem szociális környezet hatékony kategorizálását olyan elemekre, amelyek biztonságot sugallók, megközelíthetők és jótékonyak, és olyanokra, amelyek veszedelemsek és fenyegetőek. Annak köszönhetően, hogy az ismételt expozíciók révén kidolgoz egy ilyen kategorizációt, a szervezet nem csupán egy kognitív differenciálás birtokába jut, hanem egyidejűleg elsajátítja annak affektív diszpozícióit a környezet különféle aspektusai iránt, s ez a lehető legnagyobb mértékben adaptív” (ZAJONC, 1998, 617).

Bár magát az expozíciós hatást a legkülönbözőbb modalitásokban igazolták, s ezért léte nem ad okot kételyre, meglehet, hogy Zajonc mégis túlságosan nagy magyarázó szerepet ruházott erre az alapjában véve egyszerű jelenségre. Legalábbis vitatható ugyanis, hogy az joggal vélhető az érzelem tipikus modelljének. Annak bizonyítására viszont alkalmas, hogy tudatos reflexió és döntés (vagyis konstruálás) híján is létrejöhet érzelmi viszony (rokonszenv, preferencia). ZAJONC felfogása szerint (s ez akkoriban – 1980-ban – szokatlan és vitára ingerlő volt) a kogníció nem mindig sine qua nonja az érzelmenek, miként Schachterék és utóbb Lazarus vélték. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e kategorikus kijelentésnek van némi – s nem is lényegtelen – feltételeessége. Zajonc ugyanis kogníció alatt az összetettebb és tudatos kognitív műveleteket érti (értékelés, döntés, következtetés, attribúció stb.). Hiszen aligha vitatható, hogy érzelmet keltő külső vagy belső inger észlelése (perceptuális azonosítása) vagy legalábbis implicit (nem tudatos) információfeldolgozás és emlékezet nélkül semmifajta érzelmi válasz nem gondolható el. A dolog a *kogníció és az információfeldolgozás* értelmezésén fordul meg. Ebben a tekintetben perdöntően fontosak Bruner és a „New Look” (POSTMAN, BRUNER, MCGINNIES, 1948; BRUNER, 1957) jól ismert felismerései (szubcepció, perceptuális elhárítás, az észlelés szociális meghatározói), jóllehet ennek napjaink kutatói nincsenek mindig tudatában.

A Zajonc által eredetileg feltett kérdés (hogy ti. „érzelmi reakció lehetséges a kognitív értékelés közreműködése nélkül”) a viták során némileg átalakult, és a kogníció vagy az érzelem elsődlegességének kérdéseként tűnt fel. Eközben nem

mindig vált kellően világossá, hogy vajon az érzelmek *törzsfejlődési* vagy *ontogenetikus* eredetét érintő primátusról van-e szó vagy a már kialakult affektív-kognitív rendszeren belüli funkcionális elsődlegességükről. Ezzel kapcsolatban Zajonc a kogníció és az érzelmek különbözőségét véli fontosnak. Mint mondja, az érzelmek a *közeledés/távolodás* síkján válaszolnak az ingerekre, míg a kogníció mindig az *igaz/hamis* megkülönböztetésére irányul. Ez utóbbi megköveteli a figyelmi összpontosítást és a tudatosságot, az affektív történések azonban végbemehetnek ezek híján is. Utóbb Zajonc arra hajlott, hogy ne egyetlen egységes affektív kontinuumról beszéljen, amelynek első szakasza a kogníció közreműködése nélkül zajlik le, hanem az *érzelmek két* – jól megkülönböztethető – *típusáról*: egy durvább, archaikus képződményről, s egy későbbi, immáron kognitív műveletek által meghatározott érzelemtípusról. „... (A)ma affektus természetének, amely megelőzi a kognitív feldolgozást (processing), és annak közreműködése nélkül megy végbe, teljességgel más jelleggel kell bírnia, mint annak az affektusnak, amelyet kognitív értékelés generál, és maradéktalanul hozzáférhet az eredetére, tárgyára és kontextusára vonatkozó információhoz. Az előbbinek primitívnek, diffúznak és durvának kell lennie” (ZAJONC, 1998, 618).

Végül is Zajonc egyetlen alapvető gondolatot kínált vitára: a *tudattalan kogníció* mintájára létezik *tudattalan affektivitás* is. S ha ez így van, akkor a küszöb alatti, nem tudatos előfeszítés (priming) tényének tudomásulvétele és tanulmányozása elengedhetetlen az emberi viselkedés megértéséhez. Ezt az elgondolást nem kevesen üdvözltek és támogatták. DAMASIO (1994) például ezt írta (idézi ZAJONC, 1998, 591–592): „... a külső ingerekre adott elsődleges és alapvető válasz nem perceptuális vagy kognitív jellegű, hanem érzelmi reakció, amelyet szomatikus markerek, lényegében véve »zsigeri érzetek« modulálnak, és amelyek a vele való találkozás kezdetétől fogva kísérik a tárgyat vagy eseményt, és lényegbevágóan megszabják az egyén reakcióinak egymást követő sorát, beleértve a kognitív folyamatokat is.” (Damasio szavaiban is felbukkan a tetszetős metafora: az affektusok a kogníció modulátorai.)

A támogatók mellett azonban szép számmal akadtak ellenzők is; ez a tény patantotta ki az 1980-as évtized nevezetes vitáját a „*kognitivisták*” és az „*affektivisták*” álláspont hívei között. A vita jórészt az *American Psychologist* hasábjain zajlott, ahol Zajonc eredeti cikke napvilágot látott. A kesztyűt LAZARUS (1984) vette fel. Nyomatékosan leszögezte, hogy a helyzetértelmezést tükröző kognitív értékelés meghatározó s ezért mellőzhetetlen tényezője az érzelmi válasznak. ZAJONC (1984) válasza után a vita tovább gyűrűzött, de a felek nem jutottak egyetértésre. A figyelem főképpen a tisztázatlan kulcsfogalmak értelmezésére terelődött (az értékelés jellege, a kogníció meghatározása, a preferencia érzelemvolta stb.).

Mint az eddigiekből is kitetszett, a kutatók tekintélyes része – főként az „affektív idegtudomány” képviselői – inkább a Zajonc képviselte elvi álláspontra helyezkedett, jöllehet a részleteket illetően számos eltérő értelmezési változat született. A vita valódi hozama az volt, hogy előtérbe emelte az *érzelem és kogníció* kölcsönviszonyának, valamint az affektivitás *élettani mechanizmusainak* kérdéskörét. Zajonc elvi álláspontját megtámogatták az *emberi viselkedés „debiologizálását”* bíráló fellépések (CRAWFORD, KREBS, 1998, 3) és az evolúciós pszichológia mind népszerűbb

eszméi. Zajonc feltevése ugyanis magában rejti azt a gondolatot, hogy az emberi érzelmeknek rendelkezniük kell olyan *törzsfejlődési előzményekkel* (idegélettani és neurokémiai mechanizmusokkal), amelyek kognitív kiértékelés híján is képesek voltak a sikeres alkalmazkodás biztosítására. Rendelkeztek ugyanis egy olyan orientációs és viselkedésszabályozó rendszerrel, amely az *affektusok nyelvén* beszélt. Ez a rendszer felettébb egyszerű és gazdaságos logika szerint működik: *dichotóm módon tagolja* a környezet aktuális állapotát (hasznos-káros, jó-rossz stb.); *előhuzalozott automatizmusként* működik; *nem tanult* válaszmintázat, ám maga a tanulás és a kondicionálás alapjául szolgál; rendkívül *gyors idői lefutású*; a *kogníció* (humán szinten) csak *utólagos* reflexióként (értékelés, minősítés, okkeresés, relaxáció) lép be. E rendszer néhány alapvető (ösztön alapú) érzelemből áll; ezek számáról és jellegéről zajlanak az ún. alapvető (basic) érzelmeket érintő eszmecserék. Ezek az érzelmek a törzsfejlődés prehumán szintjein is megellelhetők. A fenyegető vagy a jótékony ingerek azonnal és automatikusan – predeterminált pályákon és meghatározott agyi képletek közreműködésével – kiváltják a megfelelő viselkedéses választ: a közeledés-távolodás motoros mintázatait.

A *nyelv* és a *kultúra* létrejöttével ez a rendszer nem tűnik el nyomtalanul, hanem mint *archaikus előzmény* utóbb beépül a kogníció uralma alá került összetett affektív-kognitív rendszerbe. Ezt támasztja alá az a körülmény, hogy az affektív történetek lefutásában kulcsszerepet játszó agyi struktúrák (hipocampus, thalamus és hipothalamus, amygdala) már a törzsfejlődés korábbi szakaszaiban kialakulnak; működésük mindenfajta affektív reakció előfeltétele. Végül is – mint oly gyakran a pszichológia történetében – ezúttal is annak lehetünk tanúi, hogy a vitatkozó felek kölcsönösen szélsőséges és egymást kizárni látszó pozícióba szorítják egymást. Pedig a kognitív értékelést feltételező álláspont és Zajonc korrekciója (hogy ti. *bizonyos esetekben* elsődlegesek az érzelmi válaszok) feltehetően együtt és egymásra utalva adnak pontos képet az érzelmek dinamikájáról. Bizonyos, hogy más jellegű affektív epizód zajlik le akkor, ha képzeletben latolgatunk és kidolgozunk egy vonzó esélyt, vagy összeressenünk és heves szívdobogással reagálunk egy váratlan erős zajra, vagy hirtelen ránk ugató kutyára.

AZ ÉRZELMEK MINT INFORMÁCIÓK

Már eddigi fejtegetéseink során is felbukkant az a gondolat, hogy számot kell vetni az *érzelmek információhordozó szerepével*. Mint CLORE, SCHWARZ és CONWAY (1994) rámutat, a mindennapi élethelyzetekben – főképpen megbízható és elegendő információ híján – tájékozódásképpen gyakran ráhagyatkozunk érzelmi élményeink sugalmazására: „Hogyan is érzek a dolog iránt?” Vagyis nem értékelési művelet szüli a megfelelő érzést, hanem magában az *átélt érzésben fejeződik ki az értékelés*. (Gyakori jellemzője ez az attitűdvezérelte viselkedési aktusoknak.) Ilyenkor az érzelmi reakció szabja meg azt, hogy aktuálisan milyen információkat emelünk ki az emlékezetből. A mai tudományos köztudatból már kihullott annak emléke, hogy elsőként P. V. SZIMONOV (1966) orosz kutató kísérelte meg egy átfogó igényű „*információs érzelmelmélet*” körvonalazását. Meglepő lehet az is, hogy eszméit evolúciós

keretben fejt ki. Alapkérdése ugyanis így hangzik: miben rejlik az érzelmek értelme és funkciója? Miért jöttek létre az evolúció során?

Meghatározó fontosságú kiindulópontnak tekinti azt a tényt, hogy léteznek velünk született, *ösztönjellegű szükségletek* (éhség, szomjúság, szexualitás, alvás-ébrenlét ciklus, ivadék gondozás, ingerelhetőség stb.), valamint a rájuk épülő *szerzett (tanult) szükségletek*. Szimonov általánosságban úgy véli, hogy az érzelmek „... valahol a szükséglet és a kielégítést célzó műveletek között jönnek létre” (SZIMONOV, 1966, 11). Mit is jelent ez? Szimonov szerint egy szigorú logikai elemzés arra a következtetésre vezethetne, hogy az érzelmek a szervezet „fölösleges luxusát” (vagy túlbiztosítását?) képviselik. Hiszen tisztán racionális (kognitív) eszközökkel is biztosíthatnánk a célhoz (a szükségletek kielégítéséhez) elvezető utat – mindennemű érzelmi élmény nélkül. Úgy működnenek akár csak a modern számítógépek – tehetnénk hozzá. Az élő szervezet azonban – mind külső, mind belső környezetét illetően – szüntelenül *információhiánnyal* küszködik; csak *valószínűségekkel* jellemezhető környezetben él és cselekszik. Ez a krónikus információhiány ad funkcionális értelmet egy – a sikeres alkalmazkodást szolgáló – sajátos kompenzációs mechanizmusnak: az érzelmeknek. „A dolog lényege abban rejlik, hogy az élő rendszereket távolról sem mindig tekinthetjük tökéletesen informáltaknak. Arra kényszerülnek, hogy szükségleteiket krónikus információhiány viszonyai közepette elégítsék ki, és az információknak azzal az állományával cselekedjenek, amely az adott pillanatban rendelkezésükre áll” (SZIMONOV, 1966, 20).

Az érzelem egyetlen vonatkozásban valóban szemben áll a tudással (kognícióval): *helyettesíti vagy kiegészíti* az ismereteket ott, ahol azok hiányoznak. Szimonov érvelése sok tekintetben meggyőző, és egybehangzik a kutatások újabb fejleményeivel. „Minthogy az élőlény gyakorta nem rendelkezik sem elegendő idővel, sem elégséges tapasztalattal, ki kellett alakulnia az *általánosított értékelések* valamilyen rendszerének, amely – mellőzve e tárgy számos egyéb tulajdonságát – *előzetes választ* adhat egyetlen kérdésre: hasznos vagy kártékony a szóban forgó tárgy, és pedig abban az esetben is, amikor az élőlény először találkozik vele” (SZIMONOV, 1966, 23 – saját kiemelésem P. F.). A gondolatmenet azért is figyelmet érdemel, mivel a hasznosság vagy kártékonyság mércéjét összekapcsolja a szükségletek kielégítésével, jóllehet igen gyakran csupán a legáltalánosabb késztetés – a szervezet önfenntartásának szüksége – váltja ki az érzelmi reakciót, nem pedig valamilyen specifikus szükségállapot.

Az észleleteket kísérő és színező *érzelmi tónus*, „hangoltság” halmozza fel azokat az élményeket-tapasztalatokat, amelyek megszabják a tárgyakra adott érzelmi válasz jellegét (undor, elfordulás, illetve kielégülés, hedonisztikus reakció). Az érzelmek kialakulásának kritikus pontja az, amikor a *szükségletkielégítés akadályba ütközik*. Ha ugyanis a szándékolt (vagy ösztönösen gerjedt) cselekvés nem éri el célját, akkor az érzelmek információs funkciót teljesítenek. Vagyis: „... az érzelmek sajátos kompenzációs mechanizmust képviselnek, amely a cél eléréséhez (a szükséglet kielégítéséhez) kellő információ hiányát pótolja” (SZIMONOV, 1966, 23). Az elmélet három magyarázó erejű kategóriája a *szükségállapot*, a kielégítéshez szükséges *információ* és a *cselekvés* (viselkedés). Ezek jelölnék ki az empirikus kutatások lehetséges irányait és operacionalizálható mutatóit.

Szimonov elmélete erényének véli, hogy az feltételezi az érzelmek *biológiai* alapjait; összekapcsolja az érzelmeket a *szükségletekkel*; *egyetemes* érvényű (nem kultúrasajátos). Egyes érzelmfajtákkal kapcsolatban – tisztán spekulatív módon – megkísérli konkretizálni és szemléltetni feltevéseit. Erre annál is inkább szükség van, mivel elméleti fejtegetései alig-alig támaszkodnak empirikus-kísérleti adatokra. Ez pozíciójának vitathatatlan gyengéje. Így például a rettegés a sikeres védekezéshez szükséges információ hiányát tükrözi. (Vajon mi a célszerűbb: elfutni vagy mozdulatlanra dermedni?) A megriadás a fenyegetés mértékéről tájékoztató információ hiányára utal. A gyász a veszteség pótlását illető tanácstalanságot tükrözi. A szónokok rendszerint akkor folyamodnak az érzelmek mozgósításához, ha kifogynak a racionális és logikus érvekből. Általában elmondhatjuk, hogy az *információbőség* pozitív érzelmeket, míg az *információhiány* negatív érzelmeket gerjeszt. Szimonov úgy véli, hogy a művészetek éppenséggel információk hatásuknak köszönhetik pozitív érzelmeket serkentő erejüket: nem tanítanak, hanem információhordozó érzelmeket keltenek (lásd HALÁSZ, 1996.)

Szimonov tanulmánya nem több és nem kevesebb, mint egy átgondolt *elméleti vázlat*, amely nélkülözi a módszeres bizonyítást. Csupán illusztratív példákkal él; ezek gyakorta meggyőzők vagy legalábbis elgondolkodtatók. Mindenekelőtt azonban elmondható, hogy sok mindent előlegeznek a későbbi fejleményekből: Zajonc kérdésfeltevését, az érzelem és az információ (kogníció) viszonyának dilemmáit, az evolúciós pszichológia szemléletét.

A legfontosabb kétségtelenül az *érzelmek információs funkciójának* körvonalazása és általános eszméje, tekintet nélkül most arra, hogy annak részletei mennyire kidolgozottak. Ez a kidolgozatlanság és kevéssé meggyőző érvelés több ponton is szembeötlő. Az egytényezős magyarázó elméletek mindig „gyanúsak”. Így az érzelmek teljes jelenségvilágát aligha lehet kizárólagosan visszavezetni az információkezelésre. Szimonov felfogása azt sugallja, hogy a kognitív információ nélkülözi az affektív mozzanatot, hiszen az érzelmek csakis a hiányzó információ kompenzációjaként jelennek meg. Bizonyára tarthatatlan az a hiedelme, hogy ha van információ, akkor nincs érzelem. Emellett szerzőnk kevés figyelmet fordít az egyes érzelmfajták sajátosságaira, holott azok – mint ARNOLD (1960) rámutat – merőben különböző alkalmazkodási funkciókat teljesíthetnek. Midőn pedig rendeltetésüket tekintve egyenértékűeknek tekinti a kogníciót és az érzelmeket (az egyik átveheti a másik funkcióját), különös „*kognitív redukciót*” hajt végre, amely korlátozza az érzelmekutatás horizontját.

Mindemellett Szimonov hipotézise azokat a felfogásokat támogatja, amelyek szerint az érzelmek kitüntetett szerepet játszanak a sikeres alkalmazkodásban, vagyis nem holmi fölösleges „dekoratív” képződmények, nem a természet „fényűzésének” termékei. A későbbiek során az „*érzelem mint információ*” elgondolás mind nagyobb figyelmet keltett (lásd CLORE, SCHWARZ, CONWAY, 1994), jöllehet Szimonov neve nem bukkan fel az előzmények tárgyalása során, holott írása angol nyelven is megjelent. Clore-ék különbséget tesznek az „*értékelő hiedelmek*” és az „*értékelő érzelmek*” között. Aláhúzzák, hogy az „*affektus mint információ*” nézet sokkal inkább általános megközelítésmód, semmint zárt elmélet. Ezért számos más elgondolással összeegyeztethető, és sokfajta empirikus adatra támaszkodhat. Alapfelte-

vésüket így foglalják össze: „Mindenesetre kiinduló pontunk az, hogy az érzelmek egyik megkülönböztető vonása abban rejlik, hogy átéljük őket, s hogy az effajta érzések tapasztalásának fontos információfeldolgozási következményei vannak... Az érzelem mint információ-megközelítésmód felteszi, hogy az érzések (feelings) affektív visszacsatolásként szolgálnak, s irányítják az ítéletalkotást, a döntéshozatalt és az információfeldolgozást” (CLORE, GASPER, GAVIN, 2001, 124).

Az agysérült betegeken végzett megfigyelések is alátámasztják (lásd DAMASIO, 1994), hogy az *affektív információ* felismerésére és hasznosítására való képesség a sikeres célirányos tevékenység feltétele. Clore és munkatársai tíz alapelvben foglalják össze megközelítésmódjuk pilléreit. Ezek egyike kimondja: „Az élmény és információ elv úgy tartja, hogy az affektív érzések (emotional feelings) tudattalan értékelések reprezentációi, s így jogosultan éljük át őket úgy, mint az értékelések tárgyaról szóló (személyes nézetet tükröző) információt” (CLORE, GASPER, GAVIN, 2001, 139). Ezzel magyarázható: az emberek gyakran úgy alkotnak ítéletet, hogy ráhagyatkoznak *információhordozó érzéseik* sugalmazására („Hogyan is érzek felőle?”). Általában is elmondható, hogy az *aktuális érzelmi élmény* fontos információfeldolgozási következményekkel jár: a nem tudatos értékelések befolyásolják a tudatos információkezelést; sajátos módon összpontosítják a figyelmet (átfogó vagy részletekre szögezett); szabályozzák az emlékezet működését (magára az eleven élményre vagy fogalmi reprezentációjára emlékezünk).

Ebben az összefüggésben ismét csak a New Look hagyományára kell utalnunk; ennek képviselői az észlelés fontos szervező tényezőinek tekintették a preferenciákban tükröződő *értékeket* és a *szükségállapotokat*. E korai korszak szülötte a „hideg” és „meleg” kogníció megkülönböztetése; az utóbbit átszínezik és befolyásolják az értékek, érzelmek, szükségletek, célok és intenciók, s ez fontos következményekkel jár (SORRENTINO, HIGGINS, 1986; ZAJONC, 1998). De fontos szerephez jutottak a kogníció, a motiváció és az érzelmek kölcsönviszonyát érintő megfontolások is (NEISSER, 1967; HOFFMAN, 1986). A *motiváció és az érzelem* kapcsolata, fogalmi és jelenségtani megkülönböztetése sok tekintetben tisztázatlan volt, s mindmáig az is maradt. Az 1980-as évek álláspontját jól foglalja össze KUHLE (1986, 407). „Feltehetjük, hogy a kognitív, az érzelmi és a motivációs alrendszer három különböző módon vonatkoztatható a valóságra. A *kogníció* kifejezést ama folyamatok számára tartjuk fenn, amelyek a világról szerzett tudásunk megszerzését és reprezentációját közvetítik, vagyis reprezentációs viszonyban vannak a tárgyak és tények világával. Az *érzelmi* (affektív) folyamatok értékelik e tárgyak és tények személyes jelentőségét. A *motivációs* folyamatok cselekvéses módon vonatkoznak a világra, vagyis a szervezet célállapotait szem előtt tartva, kísérletet tesznek a kívánatos változások előidézésére a szervezet környezetében”.

Újabban WYER, CLORE és ISBELL (1999) dolgoztak ki átfogó elméleti keretet az érzelmek információs funkciójáról terjedelmes dolgozatukban. Ezen a ponton célszerű némi kitérőt tennünk. Az a felismerés, hogy az érzelmek információs funkciót teljesítenek, valójában az *attitűdelmélet* szerves részét alkotja. Mint köztudott, az attitűdök mindig személyes értékelő viszonyulást (preferenciát vagy elutasítást, esetleg közönyt) fejeznek ki valamely *pszichológiai tárgy* iránt. Ez az értékelő beállítódás kifejeződik kognitív műveletek (ítélet, vélekedés, hiedelem stb.) alakjában,

de megnyilvánulhat tisztán affektív viszonyulásként is. Különösképpen jellemző ez a felfogás az „egytényezős” attitűdelméletekre, melyek az affektív összetevőre redukálják az attitűd lényegét (Thurston: „valamely pszichológiai tárgy iránti érzelmennyiség”). A három (kognitív, érzelmi és viselkedéses) összetevőt feltételező elméletek ugyancsak számot vetnek az affektív tényezővel. Mások (ZIMBARDO, LEIPPE, 1991) különbséget tesznek „*érzés alapú*” (feeling-based) és „*kogníció alapú*” (cognition based) attitűdök között. A különbségtétel azon alapul, hogy bizonyos attitűdök affektív összetevője különösképpen erőteljes: főképpen érzelmi elköteleződésben ölt testet, s csak kevésbé tart igényt kognitív igazolásra. Ez a tény rendkívül fontos lesz, valahányszor az egyes identitáskategóriákkal való személyes azonosulást mérlegeljük.

Más attitűdök inkább a „hideg” tudáson és hiedelmeken alapulnak. Mindez azt jelenti, hogy a különböző attitűdökben vagy az érzelem, vagy a kogníció juthat uralkodó szerephez. Az *attitűd és az identitás közelítése* s közös vonásaik vizsgálata érdekes és termékeny új fejleményekkel kecsegtet. Az érzelmi dominancia különösen szembeötlő az *előítéletek* működésében. Újabban vannak elméletek, melyek az előítélet lényegét az affektivitásban vélik felfedezni; ennek gyökerei pedig a csoportazonosulásban lelhetők meg (SMITH, 1999). Eszerint az előítélet elsősorban *érzelmi reakció*, melyet valamely idegen csoport (vagy annak tagja) vált ki, feltéve, hogy ezek valamilyen szempontból jelentősek az egyén számára. „... (M)odellem újszerű vonása az, hogy a csoport alapú érzelmeket (melyeket az egyén él át csoporttagságából eredő identitására való tekintettel) úgy tekintem, mint amelyek az előítéletet mozgatják” (SMITH, 1999, 187). Ezt a felfogást nevezi a szerző ilyenformán: „új szemlélet az előítéletről mint érzelemről”. S ez nem csupán azért érdemel figyelmet, mivel a szinte automatikus érzelmi reakciókat tekinti az előítélet alapvető megnyilvánulásainak, hanem azért is, mert e megnyilvánulásokat az *identitás* közvetíti. Az előítéletes aktus az identitás funkciója; ez pedig az identitás és az affektivitás szoros kapcsolatára tereli a figyelmet.

Ezt egyébként a mindennapi megfigyelések is alátámasztják. Lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy az előítélet sújtotta személy (vagy szociális kategória, esetleg csak annak nyelvi vagy egyéb szimbóluma) láttán tüstént – különösebb kognitív erőfeszítés vagy művelet nélkül – működésbe lép a diszkriminatív viselkedés (elutasító expresszió, távolítás, agresszió). Az ént érintő identitáskategóriák bármifajta aktualizálódása (például nemzeti szimbólumok hatására) ugyancsak az affektusok révén szabályozza a viselkedést. Az *aktuális érzelmi élmény* tájékoztat (informál) a szóban forgó pszichológiai tárggyal szemben kialakított attitűdjeinkről, érzelmi reakciómintáinkról. Ezek általában a szociális tanulás (kondicionálás) termékei. Az affektív válaszokat „... információként hasznosíthatjuk az önmagunk, más személyek és helyzetek iránt táplált attitűdjeinkről, akikkel és amelyekkel szembesülünk, továbbá viselkedésünk kimeneteléről e helyzetekben, valamint ama stratégiák helyénvalóságáról, amelyek révén el akarjuk érni a feldolgozás sajátos tárgyát. Következésképpen az érzelem befolyásolhatja mind az eme entitásokról alkotott ítéleteinket, mind pedig az őket érintő viselkedéses döntéseinket” (WYER, CLORE, ISBELL, 1999, 2). Ezért joggal feltételezhető, hogy valamely – az énrendszer részét alkotó – identitáskategória fokozatos elsajátítása és fenntartása mindig együtt jár

valamilyen *affektív epizóddal*: általában pozitív érzellemmel, de negatív identitás vagy előítélet esetén averzív élménnyel.

Az érzelmek információs szerepe sajátosan nyilvánul meg az *expresszív viselkedésben*. Amint azt az etológusok és az antropológusok bizonyítják, létezik egy – kultúráktól független – *univerzális kódrendszer*: az arckifejezések és a testtartás (a mimika és a pantomimika) nyelve, valamint a nyelv konnotatív jelentésrendszere. Ezek tudósítanak a „másik” érzelmi állapotáról, s egyúttal – az ideomotoros elv (vagy a motoros szimuláció) logikája szerint – annak nyílt vagy rejtett utánzására készítetnek. Ha pedig mi produkáljuk az expresszív viselkedés mintáit, akkor az érzelmek kifejezés motoros mintázatainak visszajelentése, hajlamossá tesz bennünket a megfelelő érzelmek átélésére. (A jelenség mechanizmusáról lásd MARTON, 2001.) Remekül írja le ezt a történet E. A. Poe „Az ellopott levél” című novellájában. „Ha ki akarom találni, hogy milyen okos vagy milyen buta, milyen jó vagy milyen gonosz valaki, vagy mit gondol ebben a pillanatban, akkor igyekszem arckifejezésemet, amennyire csak lehet, az ő arckifejezéséhez igazítani, magamra öltetni vonásait, és bevárni, hogy milyen gondolatok támadnak agyamban, milyen érzések szívemben, amelyek egybevágunk a magamra öltött arckifejezéssel” (POE, 1965, 152).

Az érzelmek mint *komplex információs (jelző) rendszerek* ilyenformán egyaránt szolgálják a külső feltételekhez való alkalmazkodást és az *önszabályozó viselkedés* kialakulását és működését. Valamely érzelem (például a düh) látványa és önkéntelen másolása (utánzása) önmagában is elindítója lehet az érzelmi reakció történéssorozatának, és adott esetben ez elme lehet egészen a preventív viszontagresszióig. Kísérletileg igazolt tény (SCHERER, 1996), hogy az élménnyel egybevágó arckifejezés felerősíti az érzés intenzitását, míg az inkonzisztens arckifejezés éppenséggel gyengíti azt (például a vigyorgás kritikus helyzetben). Egészen különleges eset a *paradox hatás*. (Tudjuk, hogy Karinthy Kosztolányi temetésén tréfálkozva és vicceket mesélve próbálta ellensúlyozni gyászát és megrendülését.)

Köztudott, hogy mentális műveleteink rejtettek, nem hozzáférhetőek a közvetlen tapasztalás számára; önreflexiónk csak korlátozottan ragadhatja meg őket. Érzelmi reakcióink viszont, jóllehet az érzelmek kifejezés kulturális szabályai korlátozzák és elfogadott mederbe terelik megnyilvánulásaikat, többé-kevésbé híven tájékoztatnak belső állapotainkról. Eme információs funkciójuk azonban nem teszi őket a kogníció részévé. Egyebek közt azért sem, mert gyakran nélkülözik a fogalmi értelmezés differenciált pontosságát, s így csupán a kíváncsi és adaptív viselkedés általános – kevésbé specifikus – irányáról nyújthatnak tájékoztatást. Ennek ellenére képesek és alkalmasok arra, hogy csökkentsék a viselkedésszervezés bizonytalanságát. Ennek elérése ilyenformán kognitív és affektív eszközökkel egyaránt lehetséges. „... (J)óllehet az affektív reakciók válaszok lehetnek korábban elsajátított fogalmakra és tudásra, melyek az emlékezetben aktiválódnak, és bár fogalmat alkothatunk a magunk és mások reakcióiról, az affektus maga nem tekinthető a kognitív rendszer részének” (WYER, CLORE, ISBELL, 1999, 2). Tegyük tüstént hozzá: e kérdésfeltevés élet sok tekintetben elvette a „kognitív-affektív rendszer” fogalmának bevezetése, hiszen a kogníció és az affektus fogalmi megkülönböztetése mellett éppenséggel kölcsönhatásukat és kölcsönös egymásra vonatkozá-

sukat hangsúlyozta. Ez az *egybeszövődés* különösképpen nyilvánvaló a most tárgyalt kérdés – ti. az érzelmek információs funkciója – kapcsán.

Bár Wyer és munkatársai felfogása közel áll Zajonc nézetéhez („az érzelmi reakciók tökéletesen függetlenek a kognitív rendszertől”), mégis nyitottabb a kognitív befolyás tényének elfogadása iránt (a kogníció mint érzelmek kiváltója és értékelő-megítélő kísérője). Az érzelmeket is ennek megfelelően határozzák meg: „Az affektus olyan – pozitív vagy negatív módon értékelt (valenced) – szubjektív reakciókra utal, amelyeket valamely személy tapasztal egy adott időpontban. Ezeket a reakciókat úgy éljük át, mint kellemes vagy kellemetlen érzéseket” (WYER, CLORE, ISBELL, 1999, 3).

Affektív reakció kiváltója lehet valamilyen *távolsági inger* észlelése (fenyegető, félelmet keltő, örömteli, lelkesítő stb.), pszichodelikus *drogok* fogyasztása, elmúlt vagy eljövendő reményeket idéző *gondolatok*, fájdalmas vagy kellemes közvetlen *ingerlés*, *proprioceptív* jelzések. Mint láttuk, ezek hatása nem szükségképpen jelenik meg a reflektált tudatban, mégis tájékoztathatnak a szervezet állapotáról. (Mellékesen jegyezzük meg: eltűnődhetünk azon, hogy a drogok riasztó méretű térhódítása vajon nem egy különös érzelmi deficit vagy *affektuséhség* tünete-e.) Az értékelés ilyenkor alacsonyabb feldolgozási szinten, automatikusan is végbemehet. Ám ha ezek a reakciók *fogalmi minősítés* tárgyai lesznek (dühös, boldog, kárörvendő stb.), a *mentális reprezentáció* alakját öltik, s így épülnek be az egyén kognitív rendszerébe. Ezek azután az *emlékezet tartalmaiként* a továbbiakban befolyásolják mind a felidézést, mind az újabb helyzetek értelmezését.

Ha viszont az érzelmek nincsenek reprezentálva a *deklaratív tudásban*, megjelenhetnek a *procedurális tudásban* (viselkedési foratókönyvekben, sémákban, sztereotip válaszokban). Ez pedig feltételezi, hogy rendelkezünk olyan – nem tanult – diszpozíciókkal, automatizmusokkal, amelyek *elsődleges kategorizációs műveletekkel* elkülönítik a jó-rossz, kellemes-kellemetlen, ártalmas-hasznos ingereket. Erre épülnek rá a *másodlagos* – immár *kognitív kategorizációs műveletek*. Ilyenformán az érzelmek feldolgozása során rendszerint *kétszakaszos értékelési folyamat* zajlik le: először egy „*durva*”, *automatikus* reakciókra épülő dichotóm kategorizáció, majd egy „*finom*” és *differenciált fogalmi (kognitív)* minősítés. Meglehet, hogy például *pánik* esetében a kogníció használhatatlansága (áttekinthetetlenek az oksági viszonyok és a lehetséges cselekvési programok), valamint az affektív rendszer megzavarodása (egymásra torlódó heves érzelmek: riadalom, düh, félelem, agresszió stb.) oda vezet, hogy a két rendszer kölcsönösen semlegesíti egymást. Ezért Wyer joggal beszél „*affektus alapú*”, illetve „*leíró módon megalapozott*” *értékelésről*.

Ha ezeket a megfontolásokat beillesztjük az érzelmek lezajlásának szakaszos modelljébe, akkor kitetszik, hogy a *célvezérelt információfeldolgozás valamennyi szakaszát* végigkísérik az affektív történések. A feldolgozás folyamatos értékelési műveletekkel jár, ezek sajátos *affektív „visszacsatolási hurkot”* alkotnak, amelyek rendszeresen jelzik a részleges cselekvéses kimenetek sikerét vagy kudarcát. Wyer és munkatársai hat posztulátumban foglalják össze legfontosabb következtetéseiket. Ezek közül – sajátos szempontú vizsgálódásunk okán – az 1. posztulátum látszik a legfontosabbnak. Ez ugyanis közvetlenül érinti az identitáselemek helyzeti aktualizálódását. „Az affektív reakciók aktiválhatják az érzelmeket érintő fogalmainkat;

ezeket azután arra használhatjuk fel, hogy értelmezzük a szóban forgó reakciókat. Az affektív reakciók azonban spontánul nem képesek befolyásolni az emlékezetben őrzött más, hasonló módon értékelt szemantikus fogalmakat és a deklaratív tudást” (WYER, CLORE, ISBELL, 1999, 16). Spontán módon csupán azokat a szemantikus fogalmakat aktiválják, amelyek az éppen szóban forgó reakciókat érintik.

Ezzel magyarázható, hogy például a nemzeti vagy a nemi identitás valamely részleges elemét érintő érzület mozgásba hozhatja a kategória egész fogalmi rendszerét, „asszociációs hálóját” (lásd BOWER, 1981, 2001). Ebben rejlik a nemzeti szimbólumok használatának pszichológiai jelentősége: részleges affektív érzület révén aktualizálják a nemzeti identitás teljes affektív-kognitív rendszerét. Wyerék fontos észrevétele, hogy az affektív válaszok jelentősebb szerepet játszanak a procedurális tudás aktualizálásában mint a deklaratív ismeretek felidézésében. De vajon miért? Feltehetően azért, mert a bevált viselkedéses-cselekvési sémák nagy bizonytalanságú mezőben könnyebben felidéződnek. Ha továbbá a célratörő viselkedés nélkülözi a biztonságos megítélési mércéket, akkor rendszerint az érzelmekhez folyamodunk annak eldöntése végett, hogy vajon a választott viselkedés helyénvaló-e vagy sem. Erről *elsődleges módon* a pozitív vagy negatív érzés tájékoztat. A tartós pozitív érzés az adott viselkedés folytatásához és fenntartásához vezet; a negatív érzés pedig ellenkező hatással jár. (Bár olykor az erőteljes pozitív érzés „felülírhatja” az epizodikus negatív élményt.)

Az említett 1. posztulátum pontosan írja le az előítélet működését; ennek során hasonló következtetésre jut, mint Smith. Elegendő valakit egy társadalmi kategória tagjaként észlelni („idegen”, román, zsidó, cigány, ilyen vagy olyan párt híve); ezzel a *perceptuális azonosítással* felgerjesztett negatív érzelem mozgásba hozza a valódi vagy pseudoindoklás egész kognitív apparátusát (igazoló-racionalizáló és legitimáló hiedelemrendszerét), ha arra szükség mutatkozik (például kétségbevonás vagy vitatás esetében). SCHWARZ és CLORE (1988, 30) pontosan foglalja össze a dolog lényegét: „Azok az affektív reakciók, amelyeket egy tárgy (referent) vált ki, alkalmanként megítélésük alapjául is szolgálhatnak... (H)ogy mikor és miképpen kerül erre sor, az a meghozandó ítélet típusától függ... Úgy véljük, hogy az affektív reakciók számos ítéletünk elsődleges alapját képezik, s nem pusztán arról van szó, hogy egyszerűen csak akkor folyamodunk hozzájuk, ha az egyéb kritériumok hozzáférhetetlenek”. Ez más szóval azt jelenti, hogy az éppen átélt *érzelmet az érték-ítélet heurisztikus alapjaként* vehetjük igénybe (4. posztulátum), mivel a szükséges leíró információ hozzáférhetetlen vagy a következmények nehezen elővételezhetőek. Az elmondottakból az is következik, hogy joggal beszélhetünk az ítéletalkotás szempontjából *releváns és irreleváns érzelmekről*. Amikor azonban céltudatosan használjuk információként az érzelmeket (vagy éppen korrigáljuk őket), mindig tudatában vagyunk e folyamatoknak.

Az érzelmek orientációs-információs szerepe tulajdonképpen jelentősen kibővíti a szervezet *kognitív kapacitását* (információgazdálkodását), s ezáltal növeli a sikeres alkalmazkodás esélyeit, mivel hajlékonyabbá és rugalmasabbá – s ezáltal a helyzethez jobban igazodóvá – teszi a viselkedését. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy „az érzelem mint információ” elgondolás minden tekintetben termékenynek bizonyult, és széleskörű hatást gyakorolt napjaink érzelmpsichológiájára. Ezért

lelünk hasonló gondolatokat számos szerzőnél (összefoglalóan lásd FORGAS, 2000, 2001), s ezért körvonalazódik önálló kutatási irányként az „*affektív heurisztika*”. Hozzá kell azonban tenni, hogy az elmélet alapfeltevése csak némi megszorítással érvényes, vagyis nem tekinthető általános érvényűnek. Az „érzelem mint információ” (vagy heurisztika) csupán meghatározott típusú értékítéletekre vonatkoztatható bizonyos – korábban vázolt – helyzetekben.

TUDÁS ÉS ÉRZELEM

Az elmélet „*teljesítmény-visszacsatolási*” *elvé* közelről érinti az önértékelés, a méltóságérzés és önbecsülés, továbbá az étellel való általános elégedettség kérdéseit is. Az önmagunk iránt táplált érzelmek ugyanis (a jamesi self-feelings) kitüntetett fontosságúak az énrendszer információs alapjainak a szempontjából. Az önmagunkról alkotott képünk egyaránt nyugszik a magunkról szerzett tudáson, hiedelmeken, sémákon és a velük egybeszövődő érzelemnyalábokon. LEVINE, WYER és SCHWARZ (1994) kutatásai igazolták, hogy a kísérleti személyek globális önértékelését határozottan befolyásolták azok az *affektusok*, amelyeket a felidézett (pozitív vagy negatív) életesemények váltottak ki. „Ha már létezik korábban kialakult „énfogalom” (self-concept), és azt önnön méltóságunk (self-worth) értékelésének követelménye aktiválja, akkor az e fogalom által kiváltott affektív reakciók az ítéletalkotás alapjául szolgálhatnak. Ám ha az énfogalom előzetesen nem alakult ki, és ha a leíró önismereten nyugvó affektív reakciók elegendő feldolgozási idővel rendelkeznek, akkor az egyén által átélt átmeneti affektus más okok miatt lesz hajlamos arra, hogy „megnyerje a versenyt” (WYER, CLORE, ISBELL, 1999, 64–65).

Az érzelmi állapotok befolyásolják az eljövendő vagy elővételezett események *valószínűségének becslését* is. Pozitív érzelmi állapotban (pozitív életesemények hangulati állapotában) mindig nagyobb a kedvező kimenetelű események elővételezésének a valószínűsége. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az érzelmi reakciók túlléphetnek az éppen hozzáférhető információk körén. Hiszen még nem létező, elképzelt-elővételezett eseményekre is reagálnak. (Jól ismert a vizsgadrukk vagy a színész fellépés előtti szorongása.) Az érzelmek nem foglyai a mindenkori *közvetlen jelennek*: a múlt (a visszaemlékező felidézés) hatásának éppúgy ki vannak téve, mint az *elővételezett jövőnek*. Az érzelmek *idődimenziója* erőteljesen befolyásolja mind intenzitásukat, mind minemőségüket. Elegendő az ellazító nosztalgiára, a heves helyzeti dühkitörésre és a jövőt illető optimizmusra utalni.

Az utóbb vizsgált elméleti pozícióknak van egy közös következtetése, nevezetesen az a feltevés, hogy az érzelem és a kogníció (reflexív tudat) kapcsolata *kétirányú* lehet. Az elsődlegesen támadt érzelmek *meghatározott kognitív képleteket* aktiválhatnak; ebben az esetben az „*affektív heurisztika*” lép működésbe (sémák, sztereotípiák, hiedelmek, ítéletek stb.). Más esetekben viszont, amikor gondolat, intenció, cél vagy képzeleti termék a kiindulópont, akkor az ily módon aktivált érzelmek főképpen *motivációkeltő és motivációalakító* hatásuk révén lépnek működésbe: a kogníció alátámasztói, korrigálói vagy korlátozói (például, az aggodalmaskodó-késlekedő latolgatás esetén). A Buridán számára példázat nem annyira kognitív, mint

inkább affektív dinamikai történésre utal: nem jön létre a cselekvést elindító preferencia, mivel fennmarad a döntésképtelen, hezitáló ambivalencia. Az érzelmek egyik fontos funkciója éppenséggel abban rejlik, hogy az effajta helyzeteken átsejtsen, vagyis a *cselekvésindítás motiválója* legyen.

Mindezek a megfontolások jogosulttá és megalapozottá teszik azt az általános felismerést, amely szerint az érzelmek és a tudás között szüntelen kölcsönhatás és egybeszövődés tapasztalható. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) célszerű megőrizni mindkét rendszer *fogalmi önállóságát*, s az affektivitást úgy tekinteni, mint amely *nem* része a kognitív rendszernek. Az idevágó s egyre gyarapodó számú kutatás nyomán ma már mind világosabbak ennek törzsfejlődési előzményei és működési mechanizmusai. A szinte áttekinthetetlenül szerteágazó újabb vizsgálódások pedig egyszerre tágitják az érzelmek elemzésének távlatait, és egyúttal gyarapítják a szemléleti és empirikus integráció esélyeit.

Az „affektív forradalom” sok szálon futó eredményei mintegy összegeződnek egy vezető *integratív témában*: az érzelmek és a kogníció kölcsönviszonyának (az affektív-kognitív struktúrának) már többször említett kérdéskörében. Napjaink legtöbb empirikus kutatása így vagy úgy ebbe a tematikus keretbe illeszkedik. Ezek alapvető s immár nem vitatott általános kiindulópontja könnyen összegeezhető. Bár a kognitív és az affektív rendszer közvetlenül nem azonosítható, a pszichikus működésben érzelm és tudás szétválaszthatatlanul összetapad; az emberi pszichikum *egységes affektív-kognitív rendszerként* működik. S ez teljes mértékben érvényes az én-rendszerre is: az önreflexív tudás és az énes érzelmek kölcsönösen áthatják egymást, jóllehet sajátos, egymástól eltérő dinamikus mintázatok alakját ölthetik. Manapság a legtöbb kézikönyvi összegezés a „kogníció-emóció” témakörében lát napvilágot (FORGAS, 1991, 2000, 2001; BEN-ZE'EV, 2000; SCHERER, 1996; SCHERER, SCHORR, JOHNSTONE, 2001; EICH és munkatársai, 2000; HASLAM, 2000; WYER, CLORE, ISBELL, 1999). Sok tekintetben ez ma az „ügyeletes” kutatási téma, nem nélkülözvén a divatszerűség vonásait sem. Ez a körülmény részben azzal is magyarázható, hogy ebben a tág mederben igen sokféle indítékú és témájú vizsgálódás találkozott össze.

A kogníció-emóció témáját újabban még szélesebb összefüggésbe is beillesztik: az *önszerveződő rendszerek* elméletének keretébe. S ez kétségtelenül új és ígéretes távlatot nyit a kutatások – főképpen az integratív elméletalkotás előtt. A kezdeményezés SCHEIER és CARVER (1988) eszméit kísérli meg konkretizálni: a viselkedéses önszabályozás általuk kidolgozott modelljének a kérdésfeltevéséhez kapcsolódik (lásd ELLIS, NEWTON, 2000). E szerzők aláhúzzák, hogy érzelmeket (és persze tudatot) csakis az önszerveződő rendszerek elvei szerint működő lényeknek tulajdoníthatunk. Ha pedig az *érzelmet és a tudatosságot* az önszerveződő rendszerek integrált és integráló jellemzőjének tekintjük, nem pedig egymástól független „moduláris” folyamatoknak, akkor olyan értelmezési keret birtokába jutunk, amely alkalmasabb lesz arra, hogy megvilágítsa az érzelm és a kogníció közötti viszony természetét. Ennélfogva előnyös lehet, ha az érzelmek funkcióit ugyancsak az önszerveződés dinamikájának terminusaiban értelmezzük. Hiszen „... az (érzelmi) reakciók mindig olyan tágabb dinamikus rendszer kontextusában mennek végbe, amely a részeket az egész átfogó céljainak megfelelően szabályozza és ren-

dezi el” (ELLIS, NEWTON, 2000, 3). Végso soron az érzelmek rendeltetése is az, hogy fenntartsák vagy helyreállítsák a szervezet egészes egyensúlyát, illetve az aktivitási (intenzitási) szint e cél által megkövetelt s neki megfelelő mintázatát, amely a környezet éppen adott viszonyaival is összhangban áll.

Az az elgondolás, hogy a kogníció és az érzelem viszonyát tágabb értelmezési keretben – ti. a viselkedés önszerveződésének és önszabályozásának átfogó kérdéseként – célszerű megközelíteni és vizsgálni, aligha támaszthat kételyt. Annál kevésbé, mivel a jelenlegi kutatások is mindig tágabb értelmezési keretben és integratív erőfeszítésekkel vizsgálják a kogníció-emóció kölcsönhatásait. Ezek a tágabb értelmezési keretek hol a szociális *ítéletalkotás és döntés*, hol az *információfeldolgozás*, hol az *önéletrajzi emlékezet*, hol a *disszonanciakezelés* vagy a *motiváció* és az *énpszichológia* kontextusát képviselik. Ambícióik ilyenformán abba az irányba mutatnak, amelyről Ellis és Newton beszél. De programjuk ma még némiképp elvontnak és deklaratívnak tűnik fel. A dolog azon fordul meg, hogy a pszichológia által feltárt részleges ismereteket vajon sikerül-e az *egészes viselkedés* (az önszabályozó viselkedés) magyarázó modelljévé integrálni. Ennek elméleti és műveleti lehetőségeit azonban ma még homály borítja. Ilyenkor az *irány megjelölése* is fontos lehet; ezért érdemel megkülönböztetett figyelmet az idézett szerzők kérdésfeltevése. Így például már az *önmotivált aktivitás* és a pusztán *reaktivitás* fogalmi megkülönböztetése is termékeny lehet, ha a kognitív értékeléssel megalapozott és az automatikus érzelmi válaszok elkülönítésére gondolunk. (Erről a korábbiakban bőven szót ejtettünk.)

Az újszerű kérdésfeltevésekhez jelentős mértékben hozzájárulnak az *önéletrajzi emlékezet* kutatásának itt nem részletezhető eredményei (lásd PATAKI, 2001, 255–280). Most csupán azt húzzuk alá, hogy e kutatási területen is némileg túlhangsúlyozódtak az ismereti-hiedelmi mozzanatok az affektív tényezők rovására. BARCLAY (1994, 61) joggal beszél arról, hogy ha a „felidézett én” (remembered self) természetét és a „visszaemlékező én”-hez (remembering self) fűződő viszonyát kizárólag emlékezeti teljesítményre redukáljuk, akkor alábecsüljük mind az énhez való kognitív hozzájárulását, mind pedig az érzelmek szerepét. Mint a szerző írja (BARCLAY, 1994, 67.): „A jelentéseket az egyén mások életével egybekapcsolódó érzelmi élete szövi egységbe ... Úgy vélem, hogy a személyesen jelentős emlékek azok, amelyek adaptív (következményes) hasznuk révén szerzett jelentéseket tartalmaznak, s többnyire a másokhoz fűződő kapcsolatokban születtek.” Majd így folytatja: „... az önéletrajzi visszaemlékezések érzelmi, kognitív és képzeleti funkciókat szolgálnak, s ilyenformán világosan szemléltetik, mily elválaszthatatlan az érzés és a gondolkodás az egyén fenomenológikus világában.” Az önéletrajzi visszaemlékezés történetei (narratívumai) arra szolgálnak, hogy megértsük és egyúttal igazoljuk azt, amik és akik éppen vagyunk. Az a tény, hogy a történeteknek rendszerint két „kiadása” van – egy *önmagunknak* (privát változat), egy pedig a *nyilvánosság*nak (publikus változat) – mit sem változtat a dolog lényegén. Ezért az élettörténeti (önéletrajzi) visszaemlékezés egyúttal mindig *identitásképző aktus* is, és az identitás aktuális állapotának jellemzői szabják meg jellegét és irányát. Merőben más módon szabályozza a visszaemlékezést az identitásváltás vagy az ambivalencia, a szilárd vagy a diffúz identitás állapota. Joggal írja ENGEL (1999, 89): „... az ént – legalább is részlegesen – ama helyzetek szeszélyei alakítják, amelyekben felidézzük a múltat.”

Az ezredforduló tájéka sok tekintetben a nagy – bár csupán időleges – összege-zések időszakává vált. Tanulmánykötetek és monografikus munkák sora (idéztük őket az imént) foglalta össze a kogníció-emóció viszony kutatásában elért elméleti és kísérleti eredményeket. A szerzők bő két évtizednyi kutatómunka eredményeit takarították be. Ezalatt alakultak ki a *vezető témák* és körvonalazódtak a befolyásos *szemléleti pozíciók*; ekkorra éleződtek ki az alapvető vitakérdések. A legfontosabb általános eredményeket FORGAS (2000) így foglalja össze: legitímást kapott az az általános felismerés, hogy az érzelmek világos és elemezhető hatást gyakorolnak a kognícióra; megtört a kognitív megközelítésmód kizárólagos hegemoniája; nem tartható az az állapot, amely az érzelmeket kizárólag kognitív konstrukcióknak véli; a konstrukcionizmus és az érzelmek kogníciótól való teljes függetlenségének eszméje egyaránt végletes és ezért tarthatatlan álláspont; elfogadottá vált az érzelmek többszintű rendszerként történő szemlélete. A kutatók nagyobb része szem-mel láthatóan osztja ezeket a szemléleti pozíciókat. De kirajzolódtak a szűkebb témakör (az emóció-kogníció viszony) vezető kutatási irányai is: a kölcsönhatás közelebbi természete és mechanizmusa; affektív hatások a kogníció tartalmára, az információfeldolgozási folyamatra, valamint a motivációra és az intenciókra; az érzelmek és a személyközi viselkedés, továbbá a személyiségtényezők és az érzelmi életben mutatkozó egyéni különbségek.

A kutatások kirajolták a még *nyitott és vitatott kérdések* körvonalait is. Hiszen ma még nincs végső válasz számos alapvető dilemmára. BOWER (2000, 217–218) nyomán ezeket így foglalhatjuk össze. Nem tudjuk pontosan leírni az érzelmet, ha elkülönítjük a kogníciótól. Vitatják, hogy vajon átélhetünk-e érzelmet kognitív történések és tudatos élmény híján. Ugyancsak különböző álláspontok léteznek az érzelmek skálájának számosságáról s arról, hogy hány – világosan elkülöníthető – érzelem létezik, különös tekintettel arra, hogy az érzelmi élmények rendszerint sajátos kevert, elegyes állapotot képviselnek, amelyben különböző érzelmi minőségek keverednek (például szomorúság, félelem, szorongás vagy öröm, lelkesültség, büszkeség). Arról is keveset tudunk, mely érzelmek interferálnak jellemző gyakorisággal: melyek gátolják és serkentik egymást? Nincs egyetértés az elsődleges (basic) vagy alapérzelmek jellegét és számát illetően, amiként arra nézve sem, hogy melyek az összetett, leszármaztatott (másodlagos vagy tisztán szociális) érzelmek, s ezek miképpen illeszkednek a törzsfelföldés (és a hominizáció) menetébe. Láttuk: különböző álláspontok léteznek a kulturális és a szocializációs tényezők érzelmekre gyakorolt hatásáról. Az önéletrajzi emlékezet kutatása során újra és újra felbukkan a kérdés: miképpen őrzi az emlékezet az érzelmi élményeket? Vajon eredeti minőségében idézzük fel az élményt vagy csupán fogalmi megfelelőjére emlékezünk? Ígéretes lehet a disszociációs folyamatok behatóbb tanulmányozása: miképpen válik el egymástól gondolat és érzelem? Milyen megfelelések és szakadások léphetnek fel az egyes érzelmek között? Szinte minden itt említett kérdésre van részleges vagy egymással versengő, alternatív válasz. Az *integratív elméletképzés* azonban még nem érte utol a viharos gyorsasággal halmozódó kísérleti és empirikus adatok gazdagságát. A részletek még nem illeszkednek *átfogó és koherens elméletté*. Az esélyek azonban egyre biztatóbbak.

IRODALOM

- ARMON-JONES, C. (1988) The thesis of constructionism. The social function of emotion. In Harré, R. (ed.) *The social construction of emotions*. 32–87. Blackwell, Oxford
- ARNOLD, M. B. (1960) Emotions and personality. Vol. 1. Psychological aspects. Columbia University Press, New York
- AVERILL, J. R. (1980) The social construction of emotion: With special reference to love. In Gergen, K. J., Davis, K. E. (eds) *The social construction of the person*. 89–109. Springer, New York
- AVERILL, J. R. (1988) The acquisition of emotions during adulthood. In Harré, R. (ed.) *The social construction of emotions*. 98–118. Blackwell, Oxford
- BARCLAY, C. R. (1994) Composing protoselves through improvisation. In Neisser, U., Fivush R. (eds) *The remembering self*. 55–77. Cambridge University Press, New York
- BEN-ZE'EV, A. (2000) *The subtlety of emotions*. MIT Press, Cambridge–London
- BOWER, G. H. (1981) Mood and memory. *American Psychologist*, 36, 129–148.
- BOWER, G. H. (2000) Answers in Eich's „A and Q”. In Eich, E. et al. (eds) *Cognition and emotion*. 204–244. Oxford University Press, Oxford
- BOWER, G. H. (2001) Mood and social memory. In Forgas, J. P. (ed.) *Handbook of affect and social cognition*. 95–120. Erlbaum, London
- BRUNER, J. S. (1957) On perceptual readiness. *Psychological Review*, 64, 123–152. Magyarul lásd MARTON L. MAGDA, szerk. *A tanulás szerepe az emberi észlelésben*. 125–170. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975.
- CLORE, G. L., SCHWARZ, N., CONWAY, M. (1994) Affective causes and consequences of social information processing. In Wyer, R. S., Srull, T. K. (eds) *Handbook of social cognition*. 2nd ed., Vol. 1. 323–417. Erlbaum, Hillsdale
- CLORE, G. R., GASPER, K., GAVIN, (2001) Affect as information. In Forgas, J. P. (ed.) *Handbook of affect and social cognition*. 121–147. Erlbaum, London
- CRAWFORD, C., KREBS, D. L. (1998) *Handbook of evolutionary psychology: Ideas, issues, and applications*. Erlbaum, London
- DAMASIO, A. R. (1994) *Descartes's error. Emotion, reason, and the human brain*. Putnam, New York. Magyarul: *Descartes tévedése*. AduPrint, Budapest, 1996.
- DAMASIO, A. R. (1999) *The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness*. Harcourt Brace, New York
- EICH, E., KIHLSSTROM, J. F., BOWER, G. H., FORGAS, J. P., NIEDENTHAL, P. M. (2000) *Cognition and emotion*. Oxford University Press, Oxford
- EICH, E., SCHOOLER, J. W. (2000) Cognition/emotion interaction. In Eich, E. et al. (eds) *Cognition and emotion*. 3–29. Oxford University Press, Oxford
- ELLIS, R. D., NEWTON, N., (2000) The interdependence of consciousness and emotion. *Consciousness and Emotion*, 1, 1, 1–8.
- ENGEL, S. (1999) *Context is everything: The nature of memory*. Freeman, New York
- FIEDLER, K., FORGAS, J. P., eds (1988) *Affect, cognition, and social behavior*. Hogrefe, Göttingen
- FORGAS, J. P., ed. (1991) *Emotion and social judgement*. Pergamon Press, Oxford
- FORGAS, J. P. (1995) Mood and judgement: The Affect Infusion Model (AIM). *Psychological Bulletin*, 117, 39–66.

- FORGAS, J. P., ed. (2000) *Feeling and thinking: The role of affect in social cognition*. Cambridge University Press, New York. Magyarul lásd *Érzelem és gondolkodás: Az érzelem szociálpszichológiája*. Kairosz, Budapest, 2001.
- FORGAS, J. P., ed. (2001) *Handbook of affect and social cognition*. Erlbaum, London
- GREENLAND, K., BROWN, R. (2000) Categorization and intergroup anxiety in intergroup contact. In Capozza, D., Brown, R. (eds) *Social identity processes*. 167–183. Sage, London
- HALÁSZ L. (1996) *Szociális megismerés és irodalmi megértés*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- HARRÉ, R., ed. (1988) *The social construction of emotions*. Blackwell, Oxford
- HASLAM, D. (2000) *Psychology in organizations: The social identity approach*. Sage, London
- HEWSTONE, M., STROEBE, W., STEPHENSON, G. M., eds (1996) *Introduction to social psychology. An European perspective*. 2nd ed. Blackwell, Oxford
- HOCHSCHILD, A. (1979) Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology*, 85, 551–575.
- HOFFMAN, M. L. (1986) Affect, cognition, and motivation. In Sorrentino, R. M., Higgins, E. T. (eds) *Handbook of motivation and cognition*. Vol. 1. 244–280.
- HOWARD, J. A., CALLERO, P. L., eds (1991) *The self-society dynamic: Cognition, emotion, and action*. Cambridge University Press, Cambridge
- IZARD, C. E. (1971) *The face of emotion*. Appleton-Century-Crofts, New York
- IZARD, C. E. (1977) *Human emotions*. Plenum Press, New York
- KIHLSTROM, J. F., MULVANEY, S., TOBIAS, B. A., TOBIS, J. P. (2000) The emotional unconscious. In Eich, E. et al. (eds) *Cognition and emotion*. 30–86. Oxford University Press, Oxford
- KUHL, J. (1986) Motivation and information processing. In Sorrentino, R., Higgins E. T. (eds) *Handbook of motivation and cognition*. Vol. 1. 404–434.
- LAZARUS, R. S. (1984) On the primacy of cognition. *American Psychologist*, 39, 124–129.
- LAZARUS, R. S. (1991) Progress on a cognitive-motivational-relational theory of emotion. *American Psychologist*, 46, 819–834.
- LAZARUS, R. S. (2001) Relational meaning and discrete emotions. In Scherer, K. R., Schorr, A., Johnstone, T. (eds) *Appraisal processes in emotion: Theories, methods, research*. 37–67. Oxford University Press, Oxford
- LE DOUX, J. E. (1995) Emotion: Clues from the brain. *Annual Review of Psychology*, 46, 209–235.
- LE DOUX, J. E. (1996) *The emotional brain: The mysterious underpinnings of emotional life*. Simon and Schuster, New York
- LEVINE, S. R., WYER, R. S., SCHWARZ, N. (1994) Are you what you feel? The affective and cognitive determinants of self-judgements. *European Journal of Social Psychology*, 24, 63–78.
- MARTON M. (2001) Társas ingereket kódoló idegi rendszer. *Pszichológia*, 21, 1, 3–16.
- NEISSER, U. (1967) *Cognitive psychology*. Appleton-Century-Crofts, New York
- NEISSER, U., FIVUSH, R., eds (1994) *The remembering self*. Cambridge University Press, New York
- PANKSEPP, J. (1998) *Affective neuroscience: The foundations of human and animal emotions*. Oxford University Press, New York
- PANKSEPP, J. (2000) The neuro-evolutionary cusp between emotions and cognitions. Implications for understanding consciousness and the emergence of an unified mind science. *Consciousness and Emotion*, 1, 1, 15–54.

- PATAKI F. (1982) *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- PATAKI F. (2001) *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó, Budapest
- PLUTCHIK, R. (1962) *The emotion: Facts, theories, and a new model*. Random House, New York
- PLUTCHIK, R. (1980) *Emotion: A psychoevolutionary synthesis*. Harper and Row, New York
- PLUTCHIK, R., KELLERMAN, H. eds. (1980) *Theories of emotion*. Academic Press, New York
- POE, E. A. (1965) Az ellopott levél. In Poe, E. A.: *Az aranybogar*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- POSTMAN, L., BRUNER, J. S., MCGINNIES, (1948) Personal values as selective factors in perception. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 43, 142–154.
- SCHACHTER, R., SINGER, J. E. (1962) Cognitive, social, and psychological determinants of emotional state. *Psychological Review*, 69, 379–399.
- SCHEIER, M. F., CARVER, C. S. (1988) A model of behavioral self-regulation: Translating intention into action. In Berkowitz, L. (ed.) *Advances in experimental social psychology*. Vol. 21. 303–346. Academic Press, San Diego
- SCHERER, K. R. (1996) Emotion. In Hewstone, M., Stroebe, W., Stephenson, G. M. (eds) *Introduction to social psychology. An European perspective*. 2nd ed. 279–315. Blackwell, Oxford
- SCHERER, K. R., FRIJDA, N. (1993) Cross-cultural approaches to the study of emotion. In *Social Psychology in Europe*. Xth General Meeting of EAESP. Abstracts Book. 175–178. EAESP, Lisboa
- SCHERER, K. R., SCHORR, A., JOHNSTONE, T., eds (2001) *Appraisal processes in emotion: Theories, methods, research*. Oxford University Press, Oxford
- SCHWARZ, N., CLORE, G. L. (1988) How do I feel about it? The informative function of affective states. In Fiedler, K., Forgas, J. P. (eds) *Affect, cognition, and social behavior*. 44–62. Hogrefe, Göttingen
- SMITH, E. R. (1999) Affective and cognitive implications of a group becoming part of the self. New models of prejudice and of the self-concept. In Abrams, D., Hogg, M. A. (eds) *Social identity and social cognition*. 183–195. Blackwell, Oxford–Malden
- SORRENTINO, R. M., HIGGINS, E. T., eds (1986) *Handbook of motivation and cognition*. Vol. 1. Wiley, Chichester etc. Benne Sorrentino, R. M., Higgins, E. T. Motivation and cognition: Warning up the synergism. 3–20.
- SZIMONOV, P. V. (1966) *Sto takoje emocija?* Nauka, Moszkva
- THROOP, C. J. (2000) Shifting from a constructivist to an experiential approach to the anthropology of self and emotion. *Journal of Consciousness Studies*, 3, 27–52.
- TOATES, F. (2001) *Biological psychology: An integrative approach*. Prentice Hall, Harlow–London
- TOMKINS, S. S. (1970) Affect as the primary motivational system. In Arnold, M. B. (ed.) *Feeling and emotion. The Loyola Symposium*. 101–110. Academic Press, New York
- TURNER, R. E., BILLINGS, V. (1991) The social context of self-feeling. In Howard, J. A., Callero, P. L. (eds) *The self-society dynamic: Cognition, emotion, and action*. 103–122. Cambridge University Press, Cambridge
- WEINER, B. (1986) Attribution, emotion, and action. In Sorrentino, R. M., Higgins, E. T. (eds) *Handbook of motivation and cognition*. Vol. 1. 281–312.
- WYER JR. R. S., CLORE, G. L., ISBELL, L. M. (1999) Affect and information processing. In Zanna, M. P. (ed.) *Advances in experimental social psychology*. Vol. 31. 1–77. Academic Press, San Diego

- ZAJONC, R. B. (1980) Feeling and thinking: Preferences need no inferences. *American Psychologists*, 35, 151–175.
- ZAJONC, R. B. (1984) On the primacy of affect. *American Psychologist*, 39, 117–123.
- ZAJONC, R. B. (1998) Emotion. In Gilbert, D. T., Fiske, S. T., Lindzey, G. (eds) *The Handbook of Social Psychology*. Fourth Edition. Vol. 1. 591–632. McGraw-Hill, Boston
- ZAJONC, R. B. (2000) Feeling and thinking: Closing the debat over the independence of affect. In Forgas, J. P. (ed.) *Feeling and thinking: The role affect in social cognition*. 31–58. Cambridge University Press, New York
- ZIMBAROD, P. G., LEIPPE, M. R. (1991) The psychology of attitude change and social influence. McGraw-Hill, New York

DILEMMAS OF THE AFFECTIVE REVOLUTION

PATAKI, FERENC

The paper is a chapter from a longer study, devoted to the theme of „affect and identity”. The author looks over and analyses some actual and much debated questions of the „affective revolution” which started at the beginning of 80’s. He suggests that the affective component of the identity up to this time has been neglected to a certain extent and its cognitive aspect overemphasised. That is why the integration of the achievements of emotion psychology and identity theory may be a very promising and fruitful enterprise. For the realization of this goal it seems necessary to weigh the actual situation and dilemmas of the psychology of emotion. In this context the study concentrates on four topics: the confrontations of „naturalistic” and „constructionist” interpretations; the debate on the proposal regarding the priority of emotional reactions; the „emotion as information” approach; and the interaction of cognition and emotion.

Key words: *emotion, affective revolution, social cognition, biology and culture*